

Մուրացան

Հայ բողոքականի ընտանիքը

Ա

Դեկտեմբեր ամսի ցուրտ օրերից մեկն էր: Դեռ վաղ առավոտ լինելով՝ ամբողջ քաղաքը պատված էր մշուշով: Զամին անընդհատ փչելով փոթորկում էր յուր հետ տան կտուրների վրա դիզված ձյունը, որի սառած հատիկները զարնվելով երբեմն փակված պատուհանների ապակիներին, մեղմ հնչյունները էին հանում: Սառուցակա փողոցների մեջ, անցուդարձ գրեթե չկար. միայն երբեմն-երբեմն, նրանց այս ու այն ծայրում, սևին էին տալիս եկեղեցին շտապող բարեպաշտ ծերունին կամ պառավը, որոնց միօրինակ ու համրաքայլ ընթացքը մերթ ընդհատվում էր նրանց երկաթագամ քոշերի՝ սառույցի վրա սահելուց: Եվ այս շատ անգամ վերջանում էր նրանով, որ բարեպաշտ պառավը ականա նստում էր ճանապարհի մեջտեղը և դժգոհելով անիծում յուր քոշերը գամող դարբնին:

Քաղաքի մի ետ ընկած փողոցում, որ գլխավորապես աղքատների բնակատեղին էր, գտնվում էր մի տնակ: Ամբողջ գիշերը հակառակ սովորականին, ճրագը վառվում էր այդտեղ: Այդ հանգամանքը կարող էր հետաքրքրել դրացիներին, բայց եղանակի վատթարության և գիշերվան մառախուղի պատճառով այդ նրանցից աննկատելի մնաց: Միայն առավոտյան պահուն, երբ խաթուն մայրիկը՝ թաղի ամենաբարի պառավը, եկեղեցին գնալու ժամանակ անցավ տնակի մոտից շատ զարմացավ, երբ ոսկերիչ Գրիգորի ճրագը վառ գտավ: Նա մոտենալով բակի դռանը նայեց նրա ծերպերից՝ տեսնելու համար, թե բակում անցուդարձ կա՞ արդյոք: Բայց որքան մեծ եղավ նրա երկյուղը, երբ տան ներսից լսվեցավ կանացի լացի մի ողորմելի ձայն: Պառավը պատրաստվում էր դուռը բախելու, երբ բակից նրա ականջին զարկեցավ մի ուրիշ աղիողորմ մրմունջ. «Ա՛խ, աստված, դարձյալ ծեծում է»:

Բարի պառավը երկար չսպասեց: Նա ձեռքը ձգեց դռան մուրճը զարնելու, բայց դուռը մուրճ չունեց: Սկսավ քար որոնել գետնի վերա, բայց գետնին սառած լինելով նա այդ ցանկությանն էլ չհասավ: Վերջապես հանեց ոտքի քոշերից մեկը և նրանով սկսավ ամուր-ամուր բախել դուռը:

Դուռը իսկույն բացվեցավ: Պառավի առաջ արձանացավ մի տասնևհինգամյա գեղահասակ աղջիկ: Նրա դեմքը դրսի ցրտությունից դալկացել էր, և արտասուքը սառել այլագունված այտերի վերա:

— Մանիշա՛կ. այս ժամին ի՞նչ ես շինում այս ցրտի մեջ,— եղավ պառավի առաջին հարցը:

Մանիշակը հեկեկալով ընկավ պառավի պարանոցով և ոչինչ չկարողացավ պատասխանել:

— Աղջիկ, ի՞նչ եղավ քեզ. ի՞նչ է պատահել, խոսիր տեսնեմ:

— Ի՞նչ խոսեմ, մայրիկ, միթե չգիտե՞ս. էլի մորս ծեծում է,— պատասխանեց նա, և հեկեկանքը խեղդեց խեղճ աղջկա ձայնը:

Պառավը հասկացավ իսկույն, թե բանը ինչու՞մն էր:

— Իսկ դու ինչո՞ւ այս ցրտի մեջ կանգնած ես,— հարցրավ նա:

— Ես կամեցա մորս ազատել նրա ձեռքից (աղջիկը խոսում էր յուր հոր համար), իսկ նա ուժով դուրս հրեց ինձ և դուռը վերաս կողպեց: Չորս ժամ է, որ այս ցրտում կանգնած եմ ես, բոլոր մարմինս սառել է...

Վերջին բառերը արտասանելիս թշվառ աղջկա աչքերից աղբյուրի պես արտասուքը վազել սկսավ:

Բարի պառավի զայրույթը հասավ իր վերջին աստիճանին: Նա այլևս հարցեր չարավ Մանիշակից, այլ նրա ձեռքից բռնելով արագ-արագ մոտեցավ տան դռանը և ոտքովը ամուր գարնել սկսավ: — Բա՛ց դուռը, — գոչեց հրամայող ձայնով:

— Ո՞վ է, — ներսից լսվեցավ ոսկերիչ Գրիգորի ձայնը:

— Աչքդ հանողը, անզգամ, դուռը բա՛ց,— զայրացած կրկնեց պառավը:

Տանուտերը ճանաչեց յուր հայտնի դրացուհուն: Նա դուռը թողեց փակ և հեռացավ ուրիշ սենյակ: Պառավը կրկնեց յուր հարվածները:

— Բա՛ց ասում եմ, անզգամ, թե չէ կերթամ բոլոր ժամավորներին այստեղ կհավաքեմ:

Տանուտերը այս սպառնալիքից վախեցավ և շտապեց դուռը բանալու:

Պառավը ներս մտավ Մանիշակի ձեռքից բռնած: Նրա աչքերի առաջ ներկայացավ մի աղետալի տեսարան: Տանտիկինը արտասվաթոր աչքերով և արյունոտ երեսով ընկած էր անգուլթ սենյակի մի անկյունը և հեծեծում էր անգուլթ ամուսնուց ստացած հարվածներից: Երկու փոքրիկ երեխաներ կիսամերկ անկողնից ելած՝ բռնած էին մոր ծնկներից. մի ուրիշ, նրանից ավելից հասակավոր տղա երեխա հիվանդ նստած էր. յուր անկողնի մեջ և լալիս էր:

Երեխաները իրանց ծանոթ և սիրելի պառավին տեսնելով մոռացան հոր երկյուղը և կարծես նրա մեջ իրանց պաշտպանը գտնելով, իսկույն ցատկեցին տեղից և վազեցին դեպի նա. «Խաթուն մայրիկ տե՛ս պապան որքան է ծեծել մայրիկին, ասա, որ էլ չծեծի, ախար խեղճ է...»:

Երեխաների գանգատը, որ փոքրիկ սրտերի հուսահատ ապստամբության ծնունդ էր, այնքան սրտաշարժ էր, որ պառավի արտասուքը շարժեցին:

— Տո անաստված,— դարձավ նա կատաղի զայրույթով դեպի տանուտերը,— հերիք տանջես այդ խեղճ կնոջը. այդ ինչ օրի ես հասցրել դրան. բաց դու չե՛ս խղճում այդ երեխաներին. ասենք սիրտդ քար է կտրել, խո ականջներդ էլ չե՛ն խլացել, խո աչքերդ էլ չե՛ն կուրացել, խո լսո՞ւմ ես այս ողորմելիների լացն ու կոծը, տեսնո՞ւմ ես նրանց արտասուկը: Տո՛ անգուլթ...

— Լա՛վ, լա՛վ Խաթուն մայրիկ,— խոսքը կտրեց տանուտերը,— մի երկարացնիլ. ի՞նչ ես ուզում ասել, ինչո՞ւ համար այս ժամին մտել ես իմ տունը: Եվ եթե մտել ես, ի՞նչ իրավունքով հայիոյում ես ինձ: Ես գիտեմ իմ կինը ու երեխաները. խո դու չես նրանց հաց ու ջուր տվողը...

— Դու հաց ու ջուր չես տալիս մեզ, անաստված,— ողորմելի ձայնով ընդհատեց նրան կինը,— քո տվածը թույն ու լեղի է...

— Ձայնդ կտրի՛ր,— գոռաց ամուսինը դեպի նա դառնալով:

— Զո ձայնն էլ աստված կտրի,— մրմնջաց կինը և լռեց:

Պառավը տեսնելով ոսկերիչի անողոք կատաղությունը, մոտեցավ կնոջը, բռնեց նրա ձեռքից, «վեր կաց, Մարիամ» ասաց նրան հրամայողական ձայնով, «վեր կաց, երեխաներիդ հավաքիր գնանք իմ տունը, այս գազանի մոտ մի մնաք»:

— Ախ, խաթուն մայրիկ,— հեծծաց Մարիամը թույլ ձայնով,— դորանով խո ամեն բան չէ՞ վերջանում:

— Վեր կաց, ասում եմ քեզ,— կրկնեց պառավը:

— Վեր կաց, մայրիկ, վեր կաց գնանք խաթունենց տուն. այստեղ վախենում ենք,— թախանձեցին երեխաները:

— Կորե՛ք այստեղից, — գոռաց հայրը, հրացայտ աչքերը երեխաների վերա սևեռելով: Երեխաները սարսափով ետ քաշվեցան, և նրանից յուրաքանչյուրը կծկվեցավ մի անկյունում:

— Դու էլ վեր կաց գնա քո տունը, պառավ,— դարձավ նա դեպի խաթունը,— իմ կինը քո կարեկցության պետք չունի, վեր կաց գնա:

— Վեր կենամ գնա՞մ,— հարցրավ պառավը բարկությունից դողացող ձայնով,— գնա՞մ, որ էլի գազանությունդ գործ դնես այս խեղճերի վերա: Չէ՛, դու այլևս արժանի չես այս երեխաներին ու այս կնոջը տեր լինելու, նրանց մենք կպահենք, դու բուհի նման միայնակ պիտի մնաս այստեղ միևչև որ ինքդ քո գլուխդ ուտես:

Այս ասելով խաթունը դարձավ դեպի Մարիամը.

— Այ կին, վեր կաց, ասում եմ, առ երեխաներդ, գնանք այստեղից: Ոչ ոք երկյուղից չչարժվեցավ: Տանուտերը սպառնալից դեմքով մոտեցավ խաթունին և բռնելով նրա ձեռքից ուժով քաշեց դեպի դուռը.

— Դո՛ւրս գնա, ասում եմ քեզ, դո՛ւրս գնա...

Պառավը շատ աշխատեցավ ընդդիմանալ, սակայն նրա թույլ ուժը չօգնեց յուր ցանկության: Տանուտերը նրան դուրս հանեց և դուռը ետևից փակեց:

Այդ բանի վրա Մարիամը և երեխաները սկսան լալ և աղիողորմ ճիչեր արձակել, կարծես թե իրենց միակ պաշտպանը կորուսին:

Եվ այս թշվառություններից ամենամեծն է, երբ կինը յուր կողակիցի և որդիքը իրանց հոր դեմ օտարի պաշտպանությունն են խնդրում:

Պառավը բռնի դուրս հանվելով, զայրացած վազեց դեպի եկեղեցի, որը այնտեղին շատ մոտ էր: Ժամասացությունը արդեն վերջացել էր, և ժամավորները դուրս էին գալիս: Նա կանգնեց բակի մեջ և աղաղակեց. «Այ մարդիկ, այստեղ ամուսինը յուր կնոջը սպանում է ի սեր աստծո, եկեք ազատեցեք»:

Այս աղաղակը ցնցեց ժամավորներին: Նրանք պատեցին իսկույն պառավը շուրջը: «Ո՞վ է, ո՞ր է, ցույց տուր» ամեն տեղից գոչում էին: «Եկեք և ինքներդ տեսեք», պատասխանեց պառավը և առաջ անցավ շտապով, իսկ ժողովուրդը իրար վերա խռնվելով հետևում էր նրան:

Մի քառորդ ժամից բոլոր եկեղեցին գրեթե ժողովվել էր ոսկերիչի բակը: Մի քանիսի ինդրանոց խաթունը համառոտ պատմեց, թե բանը ինչու՞մն էր: Այնուհետև ամբոխի միջից ավելի տաք գլուխները գոռում գոչումով սկսան տան դուռը բախել: Ոսկերիչը այս խայտառակությունից ավելի համառված ոչ մի կերպ չհամարձակվեցավ դուռը բանալու: Ամբոխի խառնաշփոթ ձայնը ավելի վախեցրավ ներսը գտնվող երեխաներին, որոնք իրանց բոլոր ուժով սկսան գոռալ:

Նրանց լացի ձայնը և հոր համառությունը ավելի և ավելի գրգռում էր ամբոխի զայրույթը: Այս տեսնելով վարպետ Սարգիսը, խաթունի ծերունի, բայց դեռ ուժեղ մարդը, դուրս եկավ ամբոխի միջից և մոտենալով փակված դռանը հրամայաբար կանչեց. «Գրիգոր, բաց դուռը»: Գրիգորը թեպետ ճանաչեց ոսկերիչների համայնքի գլխավոր—վարպետ Սարգսի ձայնը, բայց դարձյալ դուռը չբացավ: Վարպետ Սարգիսը մի փոքր սպասելուց հետո հրամայեց յուր մոտը կանգնող երիտասարդներին. «Տղայք, դուռը կոտրեցե՛ք»: Երկու ուժգին հարվածների առաջ դռան փականքը կոտրվեցավ, և դուռը ճնշալով բացվեցավ: Ամբոխը հետաքրքիր և զայրացած կամենում էր ներս խուժել, բայց նրան արգելեցին մի քանի առաջավոր մարդիկ և իրանք պառավի հետ ներս մտան:

— Ահա այս մարդն է, որ սպասում է յուր կնոջը, — այս ասելով խաթունը ցույց տվավ ոսկերիչին, որը սպառնացող դեմքով կանգնած էր ներս մտնողների դիմացը: — Ամբողջ գիշերը ծեծել է նրան,—շարունակեց խաթունը,— և մեկը չէր գտնվել, որ թշվառ զոհին ազատե դրա ձեռքից: Այս խեղճ աղջիկն էլ կամեցել էլ յուր մորը պաշտպանել, նրան էլ դուրս է արել և դուռը վերան փակել: Բոլոր գիշերը անցրել է ատ դուրսը ցրտում:

Այս ասելով բռնեց նա Մանիշակի ձեռքից, որը ամոթահար կծկվել էր սենյակի մի անկյունում, և նրան առաջ քաշելով շարունակեց. «Նայեցեք սրա գույնին, նայեցեք, կարծես գերեզմանից դուրս հանած լինի: Եթե մի փոքր էլ ուշանայի, խեղճ աղջիկը դրսումը պիտի սառչեր»:

Խաթունի պատմածները վերին աստիճանի գրգռեցին վարպետ Սարգսին: Նա մոտեցավ ոսկերիչին և բարկացած ձայնով գոչեց. «Այ մարդ, ի՞նչ ես ուզում այս խեղճ կնոջից, ինչո՞ւ ես ծեծում նրան»:

Ոսկերիչը ոչինչ չպատասխանեց:

— Զույրիկ, ինչո՞ւ համար սա ծեծում էր քեզ, — դարձավ նա դեպի կինը մեղմ ձայնով:

Համայնքի գլխավորը բոլոր արհեստավորների ընտանիքում ընդունվում է իբրև հայր. ուստի Մարիամը չքաշվեցավ նրա մոտ բացարձակ խոսելու: Նա պատասխանեց.

— Վարպետ, ձեզ հայտնի է, որ դա ամբողջ չորս տարի է, որ լութերական է դարձել, և ամբողջ չորս տարի է, որ ինձ տանջում է: Ամեն մի եկեղեցի գնալովս, ամեն մի քահանա իմ տանը ընդունելովս, ամեն մի սուրբի դիմելովս մի մեծ խռովություն է ձգել տան մեջ: Էլ նախատինք, էլ հայիոյանք չէ մնացել, որ դա իմ գլխին չթափեր: Եվ ահա մի քանի ամիս է, որ սովորել է ծեծել:

— Բայց այս գիշեր իսկապես քեզ ինչու համար էր ծեծում,— հարցրավ վարպետ Սարգիսը:

— Տեսնո՞ւմ եք, որ երեխաս հիվանդ է, — ամենայն պարզությամբ շարունակեց Մարիամը, ցույց տալով անկողնի մեջ նստած հիվանդ երեխային,— երեկ մոմ-հալող Վարդին բերի երեխայիս սրտին մոմ հալելու, նա ասաց, որ երեխայի հիվանդությունը խաչիցն է: Դորա համար էլ ես էլ մի գառն ունեինք, վերցրի երեկ և մատաղ արի մեր

սուրբին: Երբ դա երեկոյան տուն դառնալով այդ բանը իմացավ, գազանի պես կատաղեց: Ամբողջ երկու ժամ նախատինքներ ու հայիոյանքներ թափեց իմ գլխին, երբ ես էլ համբերութիւնից դուրս գալով սկսա միևնույն կերպով պատասխանել իրեն, նա սկսավ անողորմաբար ծեծել ինձ... և ծեծեց ամբողջ գիշերը...— այստեղ արտասուքը խեղդեցին խեղճ Մարիամի ձայնը և նա այլևս չկարողացավ շարունակել:

Բայց նրա պատմածները ներկա գտնվողները լսելով չէին կարողանում զսպել իրանց զայրույթը: Նրանցից մի քանիսը մինչև անգամ փորձ փորձեցին ոսկերիչին ծեծելու, բայց վարպետ Սարգիսը բոլորին էլ արգելեց, և դառնալով դեպի յուր կինը.

— Խաթուն, — ասաց նրան, — վեր առ Մարիամին և երեխաներին և տար մեր տուն, այս մարդը այլևս դրանց տիրութիւն անելու չէ. այսուհետև մենք պետք է դրանց պահպանենք և հույս ունեն, որ ավելի լավ կպահպանենք:

— Ինչու չէ, մեր աչքերի լույսի պես, — պատասխանեց բարի Խաթունը. — մի ժամ առաջ ես նույնն էի կամենում անել, բայց այդ անզգամը ինձ տանից դուրս արավ:

Այս ասելով նա մոտեցավ Մարիամին և ձեռքից բռնելով բարձրացրավ նրան:

— Աշոտ, — դարձավ վարպետ Սարգիսը դեպի յուրը որդին որը մոտը կանգնած էր, — այս հիվանդ երեխային յուր անկողնով միասին դրկիր և տուն տար: Դուք էլ գնացեք, — դարձավ նա դեպի Մանիշակը և երկու փոքրիկ տղաները — ձեզանից ոչ ոք թող չմնա այս տանը:

Բոլորը հնազանդվեցան վարպետ Սարգսի հրամանին: Նրանք պատրաստվում էին դուրս գնալ դռնից, երբ ոսկերիչը նրանց առաջ բռնելով գոչեց.

— Ո՞ւր եք կորչում:

— Չգիտե՞ս ուր, — բարկութեամբ մոտեցավ նրան վարպետ Սարգիսը և թևիցը բռնելով ուժգին քաշեց դեպի ինքը:

Խաթունը մի ակնթարթումը Մարիամին ու երեխաներին դուրս հանեց տանից: Ոսկերիչը այս տեսնելով ավելի ևս կատաղեց.

— Իմ կնոջը և երեխաներին համարձակվում եք ինձանից խլել, — գոռաց նա վարպետ Սարգսի վրա:

Սարգիսը ոչինչ չպատասխանեց: Նա մի շեշտակի ապտակ տվավ ոսկերիչին, որից սա գլորվեցավ:

— Տղայք, — դարձավ ապա վարպետը դեպի ներկա եղող երիտասարդները, — կապեցեք դրա ձեռները և վերցրեք գավառապետի մոտ տանելու:

Մի քանի երիտասարդներ իսկույն կապեցին ոսկերիչի ձեռները և դուրս հանելով նրան փողոցը, բռնեցին գավառապետի տան ճանապարհը:

Բոլոր ամբոխը հետևեց նրանց:

Բ

Երջանկությունը, որին մարդիկ շատ փոքր են ճանաչում և որին ընդհանրապես հարուստների ապարանքներում են որոնում, հաճախ յուր բոլոր կատարելությամբ

գտնվում է այն անշուք տնակներում, որոնց մենք «թշվառների կացարան» ենք անվանում: Ապրիլ արդար վաստակով, ճանաչիլ չափավորություն և գիտենալ գոհ լինել յուր ունեցածով, ահա երջանիկ լինելու առաջին պայմանները: Այս պարզ ճշմարտությունը ճանաչելու համար պետք է այցելել մեր այն այլ գավառական քաղաքները, ուր տակավին գեխությունը լուսավորության անվամբ, չէ եղծել նահապետական կյանքի պարզությունը և ուր անծանոթ է դեռ միշտ գեխության ընկեր արտաքուստ փայլող թշվառությունը: Այն քաղաքը, ուր նախընթաց գլխում նկարագրված դեպքը տեղի ունեցավ, երբեմն շատ այսպիսի երջանիկներ ուներ յուր մեջ: Նրանց թվին պատկանում էր և ոսկերիչ Գրիգորի ընտանիքը:

Ով որ չորս կամ հինգ տարի առաջ ծանոթ է եղել այդ ընտանյաց հետ, նա կհաստատե այս վկայությունը:

Գրիգորը դեռ քսան և երկու տարեկան երիտասարդ՝ յուր ունեցած ձիրքերով մեծ անուն հանեց ոսկերչության արհեստի մեջ: Նրա ձեռագործները մեծ գին ունեին քաղաքում և գրեթե միշտ մեծամեծների սեփականությունն էին կազմում: Տփխիսի թանգարանը այցելողը կտեսնե այսօր էլ այդ շնորհալի արհեստավորի ձեռքերի ճարտարությունը:

Գրիգորը յուր այդ երիտասարդ հասակում ամուսնացավ Մարիամի հետ, որը յուր պես որբ լինելով, ապրում էր յուր մորեղբայրների մոտ: Նա գեղեցկությամբ այնքան գրավիչ էր և բարվոք այնքան պարկեշտ, որ նրա որբությունը Գրիգորի կողմից ի նկատի չառնվեցավ, մինչդեռ այդ հանգամանքը շատ անգամ նպաստում է գավառացի աղջկա ամուսնական անհաջողության, որովհետև փեսաները այդտեղ անշուշտ ցանկանում են աներ և գոքանչ, հակառակ դեպքում այդ պակասությունը շատ զգալի է լինում նրանց համար: Բայց Գրիգորը այդ բոլոր պակասության լրումը գտնում էր Մարիամի մեջ: Մի կին, որ ամենայն խանդաղատանք սիրում էր յուր ամուսնուն և յուր բոլոր ուրախությունը և կյանքը որում էր միմիայն նորա մեջ, մի՞թե այսպիսի գանձ չէ՞, որ լցնում է ամենայն տեսակ բարյաց պակասությունները: Եվ ահա ինչու նրանք ապրում էին ուրախ և երջանիկ, որովհետև ապրում էին միմյանց համար: Գրիգորը ամբողջ օրը գործում էր խանութում և երեկոյան դառնում էր տուն, գոհ յուր օրվա աշխատանքից և ուրախ յուր ամուսինը տեսնելու համար: Մարիամը դիմավորում էր նրան միշտ անուշ ժպիտը երեսին: Երիտասարդական սիրո խանդաղատանքը, այս ժայռերի քաղաքում, նկատվում է իբրև մեղկության նշան, և շատ հազիվ է պատահում, որ փեսան կարողանա գեթ յուր մոր կամ քրոջ ներկայությամբ յուր նորատի հարսին համբուրել, բայց երիտասարդ ոսկերիչ և յուր Մարիամի սերը այնքան վառ և բորբոքված էր, որ նրանք չէին կարողանում համարձակ չանել այդ: Չնայելով, որ ոսկերիչի մեծ մորաքույրը, Թագուհի տատը, որ անորդի պառաված լինելով մտում էր յուր քեռորդոց տանը, միշտ խրատում էր նրանց՝ այդպես չվարվել, որովհետև դրացիները կարող էին այդ բանը տեսնել և նրանց բամբասել, այնուամենայնիվ ոսկերիչն ու յուր կինը միշտ մտում էին միևնույնը:

Թագուհի տատը շատ անգամ նրանց այդ, ըստ յուր կարծյաց, ներելի հանցանքից դարձնելու համար պատմում է յուր երիտասարդական կյանքի պատմությունից այնպիսի կտորներ, որոնք յուր կարծիքով մեծ ազդեցություն կարող էին անել ամուսնի բարքի վերա: Օրինակ նա պատմում էր, որ մի անգամ յուր ամուսինը շուկայից դարձավ տուն աղլուխով միսը ձեռքին, բայց դեռ բակը չմտած, փողոցից կանչեցին նրան: Եվ որովհետև այդ միջոցին ինքը գտնվում էր բակի մեջ ամուսինը միսը յուր ձեռքը տվավ և դուրս գնաց:

— Երևակայեցեք, — շարունակում էր Թագուհի տատը, — միսը ես տուն բերի, բայց սկեսուրս երբ իմացավ, որ ամուսինս յուր բերած միսը ուղղակի իմ ձեռքն է տվել, նա

այն մտից մի կտոր անգամ չկերպվ և մի ամբողջ շաբաթ ինձանից և յուր որդուց՝ հանգուցյալ Ղազարից, խռով մնաց:

Այս և սրա նման խրատական օրինակներ շատ էր բերում Թագուհի տատը քանի որ նա կենդանի էր, բայց Գրիգորի և Մարիամի վրա, ինչպես ասեցինք, ոչինչ ազդեցություն չէին կարողանում անել: Երկու նորատի ամուսինները սիրում էին միմյանց այնպես, ինչպես հրամայում էր նրանց բնությունը և ինչպես կամենում է բանաստեղծը:

Այսպես քանի որ նրանք որդի չունեին, ապրում էին իբրև ամենախանդակաթ ամուսիններ: Իսկ երբ մի երկու տարուց ետ ծնավ նրանց Մանիշակը, նրանց սիրո անդրանիկ պտուղ, նրանք սովորեցին ապրել և իբրև կատարյալ ծնողները: Գրիգորը յուր արհեստի շնորհիվ լավ վաստակ ուներ և նրա կեսը այժմ կարողանում էր ինայել ապագայի համար: Մարիամը քիչ չէր օգնում նրան այդ խնայողության գործի մեջ: Նրանց այս երջանիկ դրության վրա անցան և մի քանի տարիներ, և նրանք ունեցան դարձյալ երեք տղա զավակներ: Նրանից յուրաքանչյուրի աշխարհ գալովն նորանոր ուրախություններ էին ավելանում նրանց համար: Մյուս կողմից էլ հետզհետե բարվոքվում էր նրանց կյուրական վիճակը: Գրիգորը յուր ամուսնության տասներեքերորդ տարում, յուր և ամուսնու խնայողության շնորհիվ, արդեն ուներ մի երեք հազար ռուբլի, մի գումար, որ արհեստավորի հարստություն է համարվում:

Այժմ նրանց ոչինչ չէր պակասում: Երկու ամուսինները շատ անգամ նայում էին իրանց շուրջը, և երբ տեսնում էին հրեշտակի պես գեղեցիկ մետասանամյա դուստրը, երեք սիրուն և կայտառ տղաները և այս բոլորի հետ հիշում էին իրանց անկարոտ վիճակը հրճվում և փառք էին տալիս աստծուն: Ամբողջ 13 տարի նրանց ամուսնությունից ետ դեռ մի դժգոհություն կամ գժտություն չէր խռովել նրանց ընտանեկան խաղաղությունը և երկու ամուսնուրից ոչ մեկի անախորժ վարմունքը չէր կնճռել մյուսի ճակատը:

Դրացիները երանում էին նրանց, և ով որ ճանաչում էր մանավանդ նրանց առտնին կյանքը, համոզվում էր, որ նրանք երջանիկ էին...

Բայց, կարծես թե այդ երջանկությունը հասել էր յուր կյանքի լրման, և նա տեղի պիտի տար իրանից միշտ անբաժան, բայց և միշտ ատելի ընկերին՝ թշվառությանը:

187... թվականի հունվար առաջին օրն էր: Այդ օրը մեր երջանիկ ամուսինները ողջունում էին իրենց ամուսնության տասն և չորրորդ տարին: Կեսօրին մոտ էր: Գրիգորը վերջացնելով յուր նոր տարվա առթիվ տված այցելությունները դարձավ տուն: Նախընթաց օրը տեղի ունեցած պայմանադրության համաձայն, այսօր Գրիգորի մոտ պետք է ճաշեին յուր համարվեստ բարեկամները: Մարիամը բոլոր հարկ եղած պատրաստությունները տեսել էր յուր ամուսնու հյուրերին պատվելու համար: Չնայելով որ օրը պահոց էր, այնուամենայնիվ նրա խոհանոցը արտադրել էր կերակուրների մի քանի տեսակները: Մի քանի աննշան պակասություններ էլ Գրիգորի արած նկատողություններովը լրացան, և այժմ նրանք անհամբեր սպասում էին հյուրերի գալստյան: Կեսօրը լրացավ թե չէ, Գրիգորի բարեկամները խոսելով ու ծիծաղելով խմբովին ներս թափվեցան տան բակը: Սրանք բոլոր էլ հոգվոր ամենաուրախ տրամադրության մեջ էին, որովհետև նրանցից յուրաքանչյուրը յուր այցելությանց ժամանակ առնվազն մի հինգ բաժակ օղի վայելած էր: Կենաց ջրի այնպիսի մի քանակությունը բավական է արհեստավորին մոռացնելու տալու աշխարհի մեջ թշվառությունների գոյությունը:

— Գրիգոր, քեզ համար մի նոր հյուր եմ բերել,— զվարթ ձայնով կանչեց նրա արհեստակիցներից մեկը:

— Գլխիս վերա տեղ ունի, Կարո ջան, որքան շատ, այնքան լավ, պատասխանեց Գրիգորը:

— Գլխիդ վերա տեղ չկա, գլուխդ քեզ լինի, սենյակիդ մեջ տեղ տուր մեզ, ծիծաղելով պատասխանեց Կարոն և ներկայացրավ նրան յուր բերած հյուրին:

Գրիգորը սեղմեց երկուսի ձեռները:

Գրիգոր, ճանաչո՞ւմ ես Կարոյի հյուրին, մոտենալով հարցրավ նրան մի կարճահասակ և թխադեմ երիտասարդ:

— Ի՞նչպէս չէ, մեր կնքահորենց Ավետիքն է. ինչո՞ւ չճանաչեմ:

— Տեսա՞ր, որ չճանաչեցիր:

— Ի՞նչպէս թէ չճանաչեցի, աչքերս խո գրավ չեմ դրել:

— Իհարկէ չճանաչեցիր,— խմբի միջից ձայն տվավ վարպետ Օհանեսը, որի գլուխը բավականին մեծ ծավալ է բռնում յուր ուսերի վերա:

— Եղբայրներ, եթե մեզանից մեկը հարբած է, այդ ես չեմ, դուք էլ գիտեք որ ես օղի չեմ խմում,— պատասխանեց Գրիգորը մի փոքր վրդովված:

— Ի՞նչ եք կռվում,— մեջ մտավ քթատ Չամբարձումը, որին կարճ քիթ ունենալուն համար այդ անունով էին կոչում,— երեքդ էլ միմյանց չեք հասկանում: Եղբայր,— դարձավ նա դեպի Գրիգորը, հաշտեցուցիչ, համոզիչ ձայնով,— դու գիտես, որ մեր Կարոն լուրթերական է, Է՛հ, Ավետիքն էլ սրա վարժապետն է: Հիմա սրանք որ հարցնում են, թե ճանաչո՞ւմ ես Կարոյի հյուրին, կամենում են ասել՝ գիտե՞ս, որ նա սրա վարժապետն է, թե՞ չէ, ահա սրանց հարցի միտքը, այժմ հասկացա՞ր:

— Իհարկէ հասկացա. դեհ այդպէս խոսեցեք Է՛. հեր օրհնածներ:

— Վահ, չպե՞տք է շնորհք ունենան այդպէս խոսելու համար, — կրկնեց քթատ Չամբարձումը ինքնաբավական ծիծաղով:

— Խոսք չկա, շնորհքդ էլ այնքան մեծ է, որքան քիթդ, — կցեց վարպետ Օհանեսը ծիծաղելով:

— Իսկ քոնն էլ երևի այնքան է մեծ, որքան գլուխդ,— կրկնեց Չամբարձումը, և ծիծաղը ընդհանրացավ խմբի մեջ:

— Բավական է, բարեկամներս,— ձայն տվավ Գրիգոր,— ճաշի ժամանակ է, ո՞ւր եք այդքան երկար կանգնում այդ ցրտի մեջ: Ներս հրամեցեք, սեղանը ձեզ է սպասում:— Այս ասելով նա առաջ անցավ, և հյուրերը հետևեցին նրան:

Բավականին ընդարձակ սենյակը, որ պատրաստած էր հյուրերի համար, փայլում էր մաքրությամբ: Երեք երկար գույնուզգույն գորգեր, որոնք ծածկած էին սենյակի հատակը, երկու սեղաններ, մի քանի աթոռներ և մի հնատարազ հայելի լրացնում էին սենյակի պարզ զարդարանքը: Հյուրերի համար գորգերի վերա զուգահեռական դիրքով ձգված էին երկու երկար օթոցներ, որոնք ծառայում էին աթոռների փոխարեն և որոնց վերա ծալապատիկ շարվեցան մեր հյուրերը:

Փոքր ժամանակից ետ Մանիշակը ներս մտավ յուր հոր աշակերտ Աշոտի հետ, յուրաքանչյուրի ձեռքը մի—մի սկուտեղ զանազան պնակներով: Նրանք միասին

տարածեցին կապույտ ծաղկենկար սփռոցը հյուրերի առաջ, կարգավորեցին նախաճաշի պնակները, գինու շշերը և ապա հետզհետե ներս էին բերում կերակրի բաժինները: Արհեստավոր դասը առհասարակ ծառա չէ ունենում. նրա տանը հերթով օգնում են յուր արհեստի աշակերտները: Այսօր հերթը Աշոտինն էր, որի հայրը՝ վարպետ Սարգիսը, նույնպես հրավիրված էր այսօր ոսկերիչի տանը:

Վարպետ Սարգիսը տեսնելով, թե ինչ սիրով սպասավորում էին հյուրերին երկու հասակակից երեխաները, երկար նրանց դիտելուց ետ դարձավ դեպի տանուտերը. — Գրիգոր,— ասաց նրան, — մեր արհեստակիցների ներկայությամբ ես մի խնդիր եմ առաջարկելու քեզ, պետք է ընդունես:

— Հրամայի՛ր, վարպետ, — պատրաստ եմ կարողությանս չափ քեզ ծառայելու,— համեստությամբ պատասխանեց Գրիգորը:

— Օրինյալ լինես, ուրեմն լսիր, ես կամենում եմ, որ քո Մանիշակը իմ Աշոտի հարսնացուն լինի, և հենց այսօրվանից մենք խնամիներ դառնանք: Իմ Աշոտը 14 տարեկան է, քո Մանիշակը 11-ից ավելի չէ, 5 թե 6 տարիից հետո մենք, եթե կենդանի մնանք, նրանց կպսակենք: Ի՞նչ կասեք, տղայ՛ք, դարձավ նա դեպի հյուրերը. վատ առաջարկություն խո չե՞մ անում:

— Աստված շնորհավոր անի,— գոչեցին հյուրերը միաբերան,— մենք մեր կողմից հոժար ենք:

— Դուք որ հոժար եք, ես ի՞նչ խոսք ունեմ,— պատասխանեց Գրիգորը քաղցրությամբ և սեղմեց վարպետ Սարգսի ձեռքը, որ նա պարզել էր դեպի իրեն:

— Ապա մա՛յրը,— մեջ մտավ կնքահորենց Ավետիքը, որը ըստ երևույթին կանանց դատը պաշտպանողներից էր:

— Մայրը ինձ հետ միշտ համաձայն կլինի, իմ և նրա կամքը մեկ է,— պատասխանեց Գրիգորը:

— Ուրեմն առաջին բաժակը կդատարկենք Մանիշակի և Աշոտի կենացը,— գոչեցին հյուրերը միանգամայն և դատարկեցին բաժակները:

Մի ապագա ամուսնության դաշը կռված էր: Եվ որովհետև նա համայնքի կամքովն էր, ուրեմն և անքակտելի էր:

Սեղանի վրա հետզհետե բարդվում էին կերակուրները, գինու բաժակները արդեն սովորական արագությամբ պտտվում էին, և ուրախությունը սկսել էր դառնալ հասարակաց:

— Չարմանալի սովորությունն կա ձեր մեջ,— խոսել սկսավ կնքահորենց Ավետիքը,— երբ հավաքվում եք մի տեղ ուրախանալու, անպատճառ կամ պետք է մի տղայի նշանեք կամ մի աղջկա, մեծ լինի թե մանուկ բնավ ուշադրություն չեք դարձնում: Լավ, դիցուք թե տղան ես եմ, մեծացա ու աղջկանը չսիրեցի, կամ աղջիկը յուր կողմից սկսեց ատել

տղային, այն ժամանակ խո զոռով չեք կարող ամուսնացնել: Եթե անենք էլ՝ նրանց կթշվառացնեք:

— Աստծո ողորմությամբ մինչև այսօր այդպիսի բան չէ պատահել, պարոն Ավետիք,— մեջ մտավ վարպետ Սարգիսը,— եթե աստվածո՞ կսիրես բարի բանի մեջ քար մի գցիլ:

— Ինչու՞ եմ քար գցում, ես ձեր վատ սովորության վրա եմ խոսում:

— Եղբայր, այստեղ ոչինչ վատություն չկա, — մեջ մտավ մյուս կողմից քթատ Չամբարծումը, — ուրախության տեղն էլ ուրախ բաների վերա կմտածեն, կխոսեն, էլ ուրիշ ի՞նչ պիտի անեն:

— Ի՛հարկե, ի՛հարկե, — գոչեցին շատ տեղերից հյուրերը: Չամբարծումը իրավունք ունի, էլ ուրիշ ինչ պիտի անենք:

— Որ այդպես է Չամբարծումի կենացը, — կանչեց վարպետ Օհաննեսը, որը յուր համայնքից ցմահ անփոփոխ մատռվակ էր ընտրված: — Չամբարծումի կենացը, — կրկնեցին հյուրերը և դատարկեցին բաժակները:

Չամբարծումը ինքն իրեն հրճվում էր որ յուր նշանավոր նկատողությամբ արժանացավ հասարակության առանձին ուշադրությանը: Բայց Ավետիքը տեսնելով, որ ճիշտ յուր որսի տեղն է ընկել, շահավոր չէր համարում լռել, ուստի նորեն սկսավ խոսել:

— Պարոն Չամբարծում, դուք սխալվում եք կարծելով, որ ուրախության տեղը միշտ դատարկ ուրախություն պետք է անեք: Ընդհակառակն, ամեն մի ուրախության տեղ ամենից առաջ մի ավելի լավ բան կա անելու և առաջ այն պիտի անենք:

— Ի՞նչ բան, — հետաքրքրությամբ հարցրավ Չամբարծումը:

— Այն, որ առաջ այս սեղանը և կերակուրները մեզ պարզևող «տիրոջ» անունը հիշենք: — Այս ասելով նա մատը բարձրացրավ դեպի երկինքը:

— Իրավունք ունիք, եղբայր, — հաղթված ձայնով գոչեցին հյուրերը, — ախար մենք հացի նստանք առանց սեղանը օրհնելու: — Ա՛յ,այ, ա՛յ, — դժգոհությամբ գլուխը շարժեց. վարպետ Սարգիսը, և սկսավ օրհնել սեղանը:

«Անուն Չոր և Որթոր և Չոգույն Սրբոյ: Չայր մեր որ կինս սուրբ եղեցի անուան քո երգեսցե արքավություն քո եղիցեն կամք քո որպես երկիրս և երկրե. զհաց մեզ հանապազորո՞ տուր մեզ այսօր. և թող մեր զպարտս մեզ, որպես թողունք մերոնց պարտապանաց, և մի տանիլ ի մեզ ի փորձություն, այլ փրկյա միզի չարեն, զի քո է արքայություն և զորություն և փառք հավիտյանս հավիտենիս, ամեն»: Վարպետ Սարգիսը յուր աղոթքը վերջացնելուց ետ հանդիսավոր կերպով խաչ հանեց երեսին, որին հետևեցին և բոլոր հյուրերը բացի Ավետիքից և Կարոյից: Բայց այս բանը նրանց բախտից հյուրերից ոչ ոք տեսավ:

— Դեհ, տիրոջ անունն էլ տվինք, այժմ խո կարող ենք ազատ ուրախություն անել, — դարձավ Չամբարծումը Ավետիքին:

— Ես ձեզ ուրախությունը բնավ չեմ արգելում: Ես ասացի. «տիրոջ» անունն էլ պիտի հիշենք...

— Բա չհիշեցի՞նք:

— Դուք միմիայն տերունական աղոթքն ասեցիք, և այդ ձեր պարտքն էր, որ մոռացել էիք, այլ իմ պահանջածս ուրիշ էր:

— Ո՞րն է, ո՞րը:

— Հա, ո՞րն է ձեր պահանջածը, ասա, այս րոպեին կատարել տամ, — հանգստաբար գոչեց վարպետ և մատռվակ Օհաննեսը:

— Այ թե ինչ:

— Հա, տեսնե՞ք ի՞նչ է ասում ֆարմասուհը, — զվարճությամբ կրկնեցին մի քանի հյուրեր գինու բաժակները ձախ ձեռքով բռնած ի պատիվ նրա:

Ավետիքը պատրաստվում էր բերանը բանալ թե չէ.

— Սպասի՛ր, — սեղանի մյուս ծայրից խոսաց մի ճաղատ գլուխ, — եթե ասելու ես գինի մի խմեք, այժմեկից զգուշացնում են քեզ, որ չխոսաս:

— Հա՛, հա՛, իրավ է ասում, — կրկնեցին ձախ ձեռքով բաժակ կրողները:

Ավետիքը տեսնում էր, որ դիտմամբ իրեն խանգարում էին, բայց քարոզչի համար այդ տեսակ արգելքները նշանակություն ունեի՞ն:

— Սիրելի եղբայրներ, — սկսավ Ավետիքը, — դուք գիտե՞ք...

— «Եղբայրներ» մի՛ ասիր մեզ թե աստվածդ կսիրես, — իսկույն խոսքը կտրեց Համբարձումը:

— Ի՞նչպես, ապա մենք բոլորս էլ «եղբայրներ» չե՞նք, զարմացմամբ հարցրավ Ավետիքը:

— Ոչ, քեզ հետ եղբայրներ չենք:

— Տո ի՞նչ ես հիմար – հիմար դուրս տալիս, — Համբարձումի վրա զարմացավ մատռվակը, — թող մարդը խոսի, տեսնե՞ք ի՞նչ է խոսում, է՛:

— Ի՛հարկե, — վրա բերավ մեզ ծանոթ ճաղատ գլուխը, որի քիթը շատ խմելուց (պատիրջանի) գույն էր ստացել, — թող խոսի գուցե աստված գլխին խռովում է ու մի լավ բան է ասում:

— Ախր դու չգիտես, վարպետ Օհաննես, — իրան արդարացնում էր Համբարձումը, — սրանք իրանց լուրերականներին են եղբայր կանչում, մենք էլ խո լուրերական չե՞նք:

Ավետիքը Համբարձումի այս բացատրությանը պատասխանեց միայն մի ժպիտով:

— Այ թե ի՞նչ են սովորեցնում ձեզ ձեր քահանաները, — հանդարտությամբ շարունակեց Ավետիքը խոսքը՝ ուղղելով մյուսներին: — Աստծու տված «եղբայր» բառն էլ չեն ուզում, որ արտասանեք, ու հազար ու մի նշանակություն են տալիս նրան:

— Հօգուտ մեղք ես անում, պարոն Ավետիք, — խոսքը կտրեց վարպետ Սարգիսը, — մեր քահանան, որ տեր-Արիստակեսն է, այդպես բան ասած չունի. հոգի ունեմ տալու աստծուն:

— Այդ միևնույնն է, այդ չէ ասում, բայց դրա նման շատ բաներ է ասում: Չորօրինակ նա ասում է՝ «Աստծու տված յուղն ու պանիրն մի ուտեք, որովհետև պասս է»: Այս էլ միևնույնն չէ՞:

— Օհ, դրանով ի՞նչ եք ուզում ասել, պ. Ավետիք, — ծանրությամբ հարցրավ վարպետ Սարգիսը, — հապա քո ասելով պահք էլ չպահե՞նք:

— Պահք իհարկե պետք է պահենք, որովհետև տերն ասում է՝ «Այս դևը ոչ մի բանով դուրս չի գալ, բայց միայն պահքով ու աղոթքով»: Բայց պահքը, որ լսել եք այն չէ ինչ որ դուք եք պահում, կամ ինչ որ ձեր քահանաներն են քարոզում:

— Ախր չասացի, թե դրան մի բառ եթե թույլ տաք խոսելու, հազարն էլ հետո կխոսի,— անհամբերությամբ ներս ընկավ Չամբարձումը:

— Տո անպիտան, քեզ չասացի, որ լռիր, տեսնենք մարդը ի՞նչ է խոսում, — բարկացավ նրա վրա մատռվակը:

— Իմ կարծիքով, — խոսեց Ավետիքը, — Չամբարձումը մեզ խառնում է նրա համար, որ գինի խմելը դադարեցրել եք: Ես ձեզ խորհուրդ կտամ պ. մատռվակ, որ նրան միանվագ 3 բաժակ գինի տաք խմելու, իբր պատիժ:

Մատռվակը հրամայեց, և Չամբարձումի մոտիկ ընկերը երեք բաժակ լցնելով առաջարկեց նրան: Վերջինս ներքին բավականությամբ և արտաքին դժգոհությամբ երեք բաժակները դատարկեց:

Ավետիքի խարդախությունը ոչ ոք չիմացավ: Նա կամենում էր յուր հակառակորդին հարբեցնելով թուլացնել, որը որքան էլ հիմարաբար էր խոսում, դարձյալ իրեն խանգարում էր: Բայց սխալվեցավ:

— Այժմ կարող եք խոսել, ես կլռեմ, — հայտարարեց Չամբարձումը բաժակները դատարկելուց ետ:

— Հա, — սկսավ Ավետիքը, — այն էի ասում, թե քահանաները ուղիղ պահք պահելը չսովորելով՝ ձեզ խաբում ու մոլորեցնում են:

— Հիմա այստեղ ես ի՞նչպես դիմանամ, — գլուխը շարժելով խոսեց ինքն իրեն Չամբարձումը, — հիմա էլ մեր քահանաներին խաբեբա է անվանում:

— Հարգելի պարոն Չամբարձում, — խոնարհ ձայնով դարձավ Ավետիքը դեպի նրան,— դուք դարձյալ դժգոհություն եք ցույց տալիս, ես տեսնում եմ, որ դուք շատ նուրբ կացողություն ունիք և ինձ շուտով կբռնեք. թողեք խոսեմ, եթե սխալ կգտնեք խոսածիս մեջ, կարող եք ինձ լռեցնել:

Սա երկրորդ զենքն էր:

Այս խոնարհ խոսակցության եղանակը Չամբարձումի ինքնասիրությունը գգվեց, և նա խոստացավ լռել: Ավետիքը սկսավ:

— Եթե ես ասում եմ թե ձեր քահանաները ձեզ մոլորեցնում են սխալ ճանապարհներ տանելով, դուք նեղանում եք: Տեսեք. դուք միշտ միմյանց հայիոյում եք, բամբասում եք, զրպարտում եք, թշնամություն եք անում, միմյանց տուն քանդում եք, բայց այս բոլորի համար ձեր քահանան ձեզ չի ասում, թե մեղք է, մի անեք, այդ բանից պահք պահեցեք, այլ ընդհակառակը յուր ու միս ուտելից է ձեզ զգուշացնում: Սա մոլորեցնել չէ՞: Այստեղ յուրով փլավի տեղ՝ ձեթով եք ուտում, իսկ այնտեղ գնում ընկեր—ընկերի միս ուտում. սա ինչի՞ նման է:

— Ես իմ աստվածը շատ լավ է ասում պարոն Ավետիքը,— ընդհատեց նրան մատռվակը, — վա՛յ մեր մեղացը:

— Հա, ի՞նչ խոսք ունիս սրան, պարոն Համբարձում, — հարցրա՛մ նրան տանուտեր Գրիգորը, որին ըստ երևույթին շատ դուր էին գալիս Ավետիքի խոսքերը, — սուտ է ասում թե՛ ճշմարիտ:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, սուտ է ասում թե՛ ճշմարիտ, — կես բարկությամբ պատասխանեց Համբարձումը, — պետք է մեր վարժապետ Հարությունը այստեղ լիներ, որ դրա խոսածների միտքը իմանար: Այսքան գիտեմ, որ դա յուր կյանքում ոչինչ լավ բան չի խոսիլ. ինչ էլ խոսի՝ մեր սուրբ հավատի հակառակ է:

— Այո, — շարունակեց Ավետիքը, բնավ ուշադրություն չդարձնելով Համբարձումի խոսածներին, — ձեր մեջ հազարավոր պակասություններ կան, որոնց չեն ուզում ուղղել ձեր քահանաները, որովհետև նրանք չեն ուզում ձեր աչքերը բանալ: Ձեզ խավարի մեջ պահելով իրանք միշտ ավելի կշահվին: Ձեր մեջ հարյուրավոր ընտանիք քաղցից մեռնում են, դուք նրանց չեք մոտենում, նրանց կարեկից չեք լինում, նրանց ցավերը չեք մեղմում, և այդ բանի համար ձեր քահանան ձեզ ոչինչ չի հիշեցնում, որովհետև եթե սխալվի և հիշեցնի իհարկե յուր բաժինը դուք կտաք այն խեղճերին: Այսպես, ձեր հոգևոր հայրերը ձեզ հետ ամեն բան հաշվով են գործում, և իրանց օգուտի համար ձեր հոգիները դժոխքի բաժին են դարձնում:

Ավետիքի այս խոսքերը լուռ լսվում էին բոլոր հյուրերը, միայն Համբարձումի համար յուր լռությունը շատ երկար թվաց: Նա քարոզչին ընդհատեց:

— Դե բավական է, ի սեր աստծո, այստեղ ժամ չէ՛ս շինելու, քարոզ ունիս, գնա քո «եղբայրներիդ» քարոզիր:

— Դու էլ իմ «եղբայրն» ես, հարգելի պարոն Համբարձում, ուստի...

— Աստված ոչ անե, որ ես քո «եղբայրը» լինեմ, այն ժամանակ ես էլ քեզ նման մի անամոթ մարդ կլինեմ:

— Համբարձում, — հրամայող ձայնով դարձավ նրան տանուտեր Գրիգորը, — ինչո՞ւ համար հայիոյում ես իմ հյուրին:

— Շատ լավ եմ անում, եթե դու էլ քո հյուրի քարոզներին հավանում ես, գնա նրա աղոթարանը, քեզ էլ այնտեղ ֆարմասոն կմկրտեն:

Ավետիքը հրճվում էր Համբարձումի կոպտությունները տեսնելով տանտիրոջ հետ, որովհետև համոզված էր, որ դորանով վերջինս յուր կողմը կանցնի: Բայց կամենալով մատռվակին էլ գրգռել, ասաց

— Չարմանում եմ, որ պարոն մատռվակի ներկայությամբ այդ Համբարձումը կարողանում է այսպես անպատիժ անկարգություններ անել. միթե մենք բոլորս էլ այժմ նրա խոնարհի հպատակները չենք:

— Ո՛վ է այդ խռովարարը, պետք է դուրս հանենք այստեղից, — կարծես քնից արթնացած գոչեց մատռվակը:

— Այո՛, այո՛, պետք է դուրս հանել, — գոչեցին մի քանի տեղերից հյուրերը և միաբերան հաստատեցին, որ խռովարարը Համբարձումն է: Ուստի մատռվակի հրամանով գոռով դուրս հանեցին նրան մյուս սենյակը և ստիպեցին, որ քնե ու հանգստանա: Չնայելով, որ խեղճ Համբարձումը կաշվից դուրս էլ գալիս համոզելու համար, որ ինքը չէ խռովարարը, այլ այն ֆարմասոնն է, որ ուր մտնում է երկպառակտություն և բաժանումն է զցում, այսուամենայնիվ նրա ճիգը զուր անցավ, սենյակի դուռը վերան

փակվեցավ և նա ստիպված էր ժողովի վճիռը կատարելու համար կամա– ականա այդտեղ քննալու:

Քարոզիչը այժմ ազատ շունչ քաշեց:

—Ահա սիրելի եղբայրներս,— նորեն սկսավ նա խոսել՝ երբ խռովարարը մեջտեղից բարձվեցավ,— ձեր հոգևոր հայրերը այսպես են խնամում իրենց հանձնված հոտի անդամները: Դուք մեզ ավետարանական ու ֆարմասոն անվանելով մեզ վրա ծիծաղում եք, բայց մեր «եղբայրների» մեջ այստեղ խռովարար մարդիկ կան չեն կարող գտնիլ, նրանք միշտ հեզ են, ողորմած, աղքատասեր, միով բանիվ այնպես՝ ինչպես հրամայում է նրանց լինել մեր Տերը: Եվ մենք մեր Տիրոջ սուրբ կամքից երբեք չենք շեղվում:

Այնուհետև քարոզիչը նորեն դարձավ պասիւն, սուրբերին, պատկերներին և մեր եկեղեցու զանազան արարողությանց և ծեսերին: Երկար ու բարակ խոսեց և ըստ կամաց հազար ու մի սուտ ու սխալ բացատրություններ տվավ այդ ամենի համար: Չետո հա յուր կարծիքով այնքան պակասություններ գտավ մեր հոգևոր հայրերի մեջ, այնքան թերություններ մեր կրոնի և եկեղեցու մեջ, որ յուր ունկնդիրներից մի քանիսին, ի միջիայլոց և ոսկերիչ Գրիգորին, համոզեց, որ իրանք բոլորն էլ մոլորյալ ոչխարներ են, արդեն դժողքի համար պատրաստված, որովհետև արքայություն մտնելու համար նորեն պետք է «եղբայրություն» ընդունեին, այլապես անհնար էր:

Քարոզիչը յուր բոլոր խոսակցության ժամանակ աշխատում էր խեղճ և տգետ արհեստավորների առաջ այնպիսի բաներ խոսել, որոնց հետ վերջիններս շատ ծանոթ էին, և որովհետև այդ խեղճ մարդիկը նրա ասածների միմիայն երեսն էին տեսնում, առանց խորը թափանցել կարողանալու և մանամանդ, որ սա կրկնում էր մեր այն թերությունների մասին, որոնց մենք ինքներս շատ անգամ հարվածում ենք, այս հանգամանքը մանամանդ օգնում էր, որ մի քանիսը բոլորովին հափշտակվել էին յուրմով: Ինչ վերաբերում է ոսկերիչ Գրիգորին նա սրան երկնից իջած էր համարում: Չյուրերից հասակավորները միայն գինու առատությունից թմրել և լսելու ու հասկանալու անընդունակ ին դարձել, մյուս բոլոր երիտասարդները արդեն բավական խմորվել էին:

Ավետիքի զգացած ուրախությանը չափ չկար: Նա խոսելուց և քարոզելուց այն ժամանակ դադարեց, երբ ճրագները ներս բերին: Այնուհետև հյուրերի ցրվելու ժամանակն էր: Երբ հերթը եկավ Ավետիքին՝ նա վերկենալով հայտարարեց, որ այսուհետև կաշխատե շուտ-շուտ տեսնվիլ յուր այս օրվա բարեկամների հետ, որոնց նմաններին նա դեռ պատահած չէր, ինչպես ասում էր, և կխոսի հոգեշահ բաների վրա: Ոսկերիչ Գրիգորը և յուր մի քանի ընկերները ուրախություն հայտնեցին նրա հոգեշահ քարոզներին ներկա գտնվելու՝ ուր և լինի:

Բայց քարոզչի աշակերտ Կարոն ավելի լավ բան առաջարկեց, այսինքն վաղը երեկոյան ժողովիլ յուր տանը ընթրիքի: Ներկա եղողները պարտավորվեցան բոլորն էլ այնտեղ գտնվիլ մի ուրիշ ժամում և միմյանց բարի գիշեր մաղթելով հեռացան:

Գրիգորը հյուրերին ճանապարհ դրավ մինչև բակի դուռը: Երբ դարձավ տուն Մարիամին գտավ շատ տխուր, և առանձնացված սենյակի մի անկյունը:

Մարիամ, ինչու տխուր ես ըստ սովորականի քնքշաբար մոտեցավ նրան Գրիգորը միգուցե հիվանդ ես :

— Ոչ, հիվանդ չեմ:

— Ուրեմն բարկացա՞՞ծ ես:

— Այո՛ր, քեզ վրա: Ինձ

— Ի՞նձ, հա՛ր, հա՛ր, հա՛ր, ինչո՞ւ համար, մի՞թե քո դեմ մի անախորժ բան ունե՞մ արած:

— Այո՛ր, շատ անախորժ: Ո՞վ է այդ Ավետիքը, որի շատախոսությունները այդքան զմայլված լսում ես:

— Ո՞վ պետք է լինի, մի բարի մարդ, մի՞թե մեղք է նա հետ խոսիլը:

— Այո՛ր, շատ մեղք է, դա բարի մարդ չէ, այլ սատանայից էլ չար է: Դու գիտես, որ դա լուծերական քարոզիչ է, դրան ուր ես քո սեղանի վրա նստեցրել:

— Եթե լուծերական է, բայց ինքն էլի հայ է, ուրեմն չի՛ կարելի մեր սեղանի վրա նստեցնել:

— Գլխիս վրա էլ կնստեցնեմ, եթե լուռ ու մունջ մյուսների պես նստե, յուր հացն ուտե, ուրախություն անի ու դուրս գնա, բայց որ նստել է քարոզներ ասում, և մարդկանց ճանապարհից հանում, ես նրան ախոռն անգամ մտնելու իրավունք չեմ տալ: Դեռ նրա ճանապարհով խեղճ Համաբարձումին էլ վիրավորում ես: Դու կամենում ես բոլոր դրացիներին միանգամով քեզ վրա խոսեցնել տաս:

— Տե՛ս, Մարիամ, հիմարություններ ես դուրս տալիս, ինձ շատ հարկավոր է, որ դրանցիները մեզ վրա կխոսա՞ն:

— Ե՛ս եմ հիմարություններ դուրս տալիս:

— Ի՛հարկե, — կես բարկությամբ պատասխանեց Գրիգորը, — մարդը քեզ մի վատություն չէ արել, դու նրա վրա թշնամաբար ես խոսում, դա հիմարությունից էլ մի փոքր ավելի է:

Մարիամը ոչինչ չպատասխանեց: Այդ առաջին կոպիտ խոսքն էր, որ յուր ամուսնուց լսավ: Նրա աչքերը իսկույն արտասուքով լցվեցան, և նա սկսավ լալ:

Առաջին արտասվաց կաթիլները գլորվեցան...

Գ

Իմ ընթերցողները չմոռացան իհարկե, որ ոսկերիչ Գրիգորը յուր հյուրերից մի քանիսի հետ հետևյալ օրը հրավիրված էր Կարոյին տունը ընթրիքի: Այդ երեկոյան երբ Գրիգորը յուր խանութը փակելով դարձավ տուն և պատրաստվում էր յուր խոստման համաձայն հյուրասիրող բարեկամի մոտ գնալու, Մարիամը եկավ նրա մոտ և խնդրում էր, որ նա թողնե յուր այդ մտադրությունը:

— Ինչո՞ւ համար, Մարիամ, ինչո՞ւ այդ արգելում ես ինձ, — հարցրավ Գրիգորը ամուսնուց, — Կարոյի տունը գնալս այս առաջին անգամը չէ, և վերջապես ես երեկ խոստացել եմ, ի՞նչպես կարող եմ խոստմանս դժել:

— Խոստմանդ ուղղակի մի դժիր, դու կարող ես ասել թե հիվանդ եմ, կամ գործ ունեի, վերջապես ինչ կամենում ես ասա, բայց այսօր մի՛ գնալ այնտեղ, աղաչում եմ:

— Բայց ինչո՞ւ համար, զարմանում եմ, ինչի՞ց ես կասկածում:

— Ես չգիտեմ, թե ինչո՞ւ համար, չգիտեմ, թե ինչի՞ց եմ կասկածում, բայց չեմ կամենում, որ այնտեղ գնաս: Այսօր ամբողջ օրը ես տխուր էի և միմիայն այդ բանի վրա էի մտածում: Ես այնպես եմ համոզված, որ եթե դու գնաս այնտեղ, եթե դու մեկ էլ լսես այն չար սատանայի խոսքերը, դու կփոխվես, դու էլ նրա պես չար կդառնաս, դու էլ իմ Գրիգորը չես լինիլ ...

— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ հիմար-հիմար մտքեր ես անում, Մարիամ:

— Դարձյալ հիմա՞ր, — այս խոսքում Մարիամը փղծեցավ, և նրա աչքերը արտասուկներով լցվեցան:

— Հապա ի՞նչ ասեմ, դու ինձ երեխա ես կարծում, ի՞նչ է: Այսուհետև՞ պետք է ինձ փոխեն, այսուհետև՞ պիտի չար դառնամ:

— Չգիտեմ, Գրիգոր, հոգյակս, միայն խնդրում եմ մի գնալ այնտեղ, իմ սիրտը շատ վատ բաներ է գուշակում, ես վախենում եմ: Այդ Ավետիքի համար մեր դրացիները շատ վատ բաներ են խոսում, ասում են, ով որ մի անգամ նրա ձեռքը ընկավ, էլ ազատվիլ չէ կարող...

— Է՛հ, դատարկ բաներ ես խոսում, թող թե աստվածդ կսիրես, մարդիկը այժմ ինձ են սպասում, ամոթ է: — Այս ասելով Գրիգորը անցավ դեպի դուռը:

— Բայց քեզ խնդրում եմ: Ինձ չե՞ս լսում, — այս խոսքերով Մարիամը վազեց դեպի դուռը և նրան ձեռքը բռնեց:

— Թո՛ղ, — ասում եմ Մարիամ, ինձ մի՛ ուշացնիր, ես խոսք եմ տվել իմ խոսքից դառնալ չեմ կարող:

— Ո՛չ չպետք է թողնեմ, ես չեն կամենում, որ գնաս:

— Է՛հ, դու ինձ զգվեցնում ես: — Այս ասելով նա յուր ձեռքը խլեց կնոջ ձեռքից և շտապով հեռացավ:

Միչ քանի րոպե Մարիամը մնաց յուր տեղը արձանացած: Նրա աչքերը անշարժ ուղղվել էին դեպի այն դուռը, որտեղից յուր ամուսինը դուրս գնաց: Բայց մի փոքր հետո նա ուշքի եկավ և դառն հեկեկանքով սկսավ լալ:

Երեխաները մյուս սենյակում խաղում էին, նրանք չտեսան, թե ի՞նչ պատահեցավ իրանց մոր հետ: Իսկ Մանիշակը հարևանի տանից դառնալով, երբ յուր մայրը գտավ լալիս, մնաց շվարած:

— Ի՞նչ պատահեցավ քեզ, մայրիկ, ինչո՞ւ լալիս ես, — հարցրավ նա մորը:

Իսկ վերջինս ո՛չ միայն ոչինչ չպատասխանեց, այլև աղջկանը տեսնելուն պես ավելի ևս սկսավ արցունքներ թափել: Քնքույշ Մանուշակը չդիմացավ մոր արտասուքներին, և ինքն էլ նրա հետ սկսավ լալ: Երկար այս աղիողորմ տեսարանը շարունակվում էր: Ի վերջո մայրը սթափվելով դադարեց լալուց և բեկված սրտով սփոփեց աղջկանը: Սակայն վերջինիս համար դեռ անբացատրելի մնաց յուր մոր լացի պատճառը:

Եվ իրավ, ինչու՞ համար խեղճ կինը այդ աստիճան վշտանում էր, ի՞նչն էր նրա արտասվաց և հուսահատության պատճառը:

Այդ յուր ամուսնու լուրթերական դառնալու երկյուղն էր, երկյուղ, որ պաշարել էր նրան այն րոպեից սկսած, երբ քարոզիչ Ավետիքը իրանց սեղանի վրա նստած տեսավ:

«Լուծերական» — այս բառը գավառեցի հայ կինը սառնասրտությամբ լսել չէ կարող, նա ակնհայտնի խորշում է նամանավանդ այդ անունը կրող հայից: Որքան կամենում եք դատապարտեցեք նրա այդ զգացմունքը, կամենում եք նախապաշարված կոչեցեք նրան, կամենում եք մոլեռանդ, — այդ նրա հոգը չէ, նա միայն գիտե, թե պետք է խորշել այդ կրոնափոխ մարդիկներից, որովհետև դրանց այդ հավատավաճառության գործի մեջ նա ոչինչ ազնիվ և բարի բան չէ նկատում: Մի բան, որ անհերքելի իրողություն է մնում հայ կնոջ համար, այդ այն է, որ նա յուր նուրբ դիտողությամբ պարզ տեսնում է, թե յուր ընտանյաց այն անդամը որ տգիտությամբ բռնվում է այդ մարմնազգեցիկ դևերի ցանցի մեջ, նա ընդմիշտ կորչում է յուր ընտանյաց համար: Նա այլևս ամեն օրվանը չէ, նրա մեջ սառչում են սովորական զգացմունքները, նրա սիրտը այլևս համահավասար չէ տրոփում այդ ընտանյանց սրտի հետ: Հայրական, սեր, մայրենի գորով, հարազատաց խանդաղատանք, այդ բոլորը նրա համար կորցնում են իրանց բարերար ազդեցությունը: Նա ծաղրում է ամեն բան, նա ծիծաղում է և ընտանյաց բոլոր հնավանդ սրբությանց վերա...

Այսպիսի օրինակները բազմաթիվ են նամանավանդ մեզ ծանոթ արհեստավորանց թաղի մեջ, այդ խավարի ու տգիտության կենտրոնատեղում: Այդտեղ կային լուծերականացած հայրեր, որոնք խռով էին ապրում իրենց կնոջից և զավակներից, երիտասարդներ, որոնք օրն ի բուն անարգում և թշնամանում էին իրանց խորթ հավատը չղավանող ծնողներին: Այս բոլորին Մարիամը ծանոթ էր, նա այս մասին ավելի շատ տխուր պատմություններ գիտեր և ահա սրանք էին նրան այնքան վիշտ ու արտասուք պատճառողները: Եվ նրա նախազգացումը իրան չխաբեց:

Գրիգորը Կարոյի տունը գալով այնտեղ հավաքված գտավ բոլոր «եղբայրներին» և նրանց, որոնք անցած օրը խոստացած էին Ավետիքի «հոգեշահ» քարոզներին հաճախելու: Ընթրիքից առաջ քարոզիչը երկար խոսեց Կարոյի հյուրերի հետ: Նա յուր ատենաբանության կյուր էր առել դարձյալ հայոց լուսավորչական կրոնը և նրանց հոգևորականությունը: Նա այնքան ճարակությամբ հարմարեցնում էր յուր խոսակցությունը՝ նամանավանդ առաջին անգամ ներկա գտնվող հյուրերի հասկացողության և հոգեկան տրամադրությանը, որ նրանցից և ոչ մեկի մեջ չէր հուզում հակառակ զգացումներ:

Նորա առաջ նստած էին խեղճ և աղքատ արհեստավորներ, որոնք իրանց սրբազան կրոնը և եկեղեցին ճանաչում էին միայն այնքան, որքան իրանց ծնողներից սովորել էին: Դեռ հազար հինգ հարյուր տարուց առաջ «եղբայրություն և հավասարություն» քարոզող լուսավորչական եկեղեցու այդ հարազատ զավակները, մինչև անգամ զաղափար չունեին թե՛ մի եկեղեցի կարող է պակասություններ ունենալ կամ մեկը կարող է մյուսից առավելություններով գերազանցել: Նորանց համար անծանոթ էին աստվածաբանների քրիստոնեության համար արած քմահաճ մեկնաբանությունները կամ ավետարանի յուրաքանչյուր բառի և դարձվածի վրա մինչև այսօր էլ տեղի ունեցող անվերջանալի վիճաբանությունները և ահա այս պատճառով, ինչպես իրանց ավանդված էր, նոքա բոլոր եկեղեցիները հավասար սուրբ և հավասար ուղղափառ էին համարում: Կարծիք չկա, որ այս մարդկանց համար քարոզի խոսածները հետաքրքիր կլինեին: Մարդիկ բնականաբար միշտ տրամադիր են նորություններ լսելու, իսկ քարոզի խոսածները բոլորն էլ նորություններ էին նոցա համար. այդ քարոզները քանդում և ոչնչացնում էին իրենց մինչև այսօր ունեցած համոզմունքները և զաղափարները: Այն եկեղեցին, որին նոքա մինչև այսօր սուրբ և առաքելական էին համարում, հանկարծ քարոզիչը պիղծ է անվանում, լուսավորչի այն հավատը, որին նոքա մինչև այսօր Հիսուս Քրիստոսից և յուր առաքյալներից ավանդված էին ընդունում, քարոզիչը մալորեցնող աղանդ է կոչում: Եվ այս ամենը նա, ի՛հարկե, կարողանում էր հաստատել յուր խեղճ և տգետ ունկնդիրների առաջ, այնպիսի մի տեղ, ուր նորա ստախոսությունները հասկացող և երևան հանող մեկը չկար: Խեղճ արհեստավորները թեպետ եկեղեցվո և կրոնի մասին քարոզի խոսածներում սուտը

և ճշմարիտը զանազանել չէին կարողանում, բայց իրանց հոգևորականաց պակասության մասին խոսածների մեջ ճշմարտությունները տեսնում էին: Այդ պակասություններից շատերը իրենց հայտնի էին, այդ պակասությանց վրա իրանք շատ անգամ մատնացույց են արել և ահա հենց այս մեկ հանգամանքը օգնում էր քարոզչին յուր ունկնդիրներին հեշտությամբ մոլորեցնելու, որովհետև նոքա այնպես էին մտածում: «Մեր հոգևորականաց պակասությանց համար խոսածներում մենք ստորություն չենք նշմարում. այդ պակասությունները կան, և մենք տեսնում ենք: Ուրեմն մեր եկեղեցվո և կրոնի պակասության մասին խոսածները էլ անպատճառ ճշմարիտ կլինին, որովհետև այդ պակասությունները մենք մեր տգիտությամբ հասկանալ չենք կարող»: Բայց խեղճ մարդիկ չգիտեին, որ այդ անխեղճ մարդորսները հոգևորականաց այդ մեզ անծանոթ պակասությունները անդադար առաջ են բերում միմիայն նորա համար, որ մեր եկեղեցին էլ պակասավոր ցույց տալ կարողանան: Ապա թե ոչ նոցա համար ի՞նչ նշանակություն ունեին մեր հոգևորականաց պակասությունները, որոնք ամեն ազգերի հոգևորականաց մեջ գտնվում են և այն դեռ շատ մեծ չափերով: Ինչևէ քարոզչի ճառախոսությունները բոլորը քաղցր ուշադրությամբ լսում էին, իսկ ոսկերիչ Գրիգորը գրեթե զմայլված էր...

Ընթրիքը վերջանալուց հետո քարոզիչը դարձյալ խոսաց մի քանի բան, բայց այս անգամ նա կամենում էր ծանոթանալ ներկա գտնվող նոր հյուրերի կարծյաց հետ: Վերջիններս, որոնք իսկապես սեփական կարծիք ասած բանից զուրկ էին, հայտարարեցին, որ բոլորովին համաձայն են քարոզչի հայտնած մտքերի հետ: Իսկ ոսկերիչ Գրիգորը, որ արդեն կատարելապես խմորված էր, մինչև անգամ ցանկություն հայտնեց նրանց «եղբայրության» մեջ մտնելու: Քարոզչի ուրախությանը չափ չկար: Բայց որպեսզի յուր արժանավորությունը կշռի մեջ պահեր, նա իսկույն չընդունեց ոսկերիչի առաջարկությունը, այլ խոստում առավ նրանից, որ նա կանոնավորապես կհաճախե յուր քարոզություններին շարունակ մի ամիս, և այնուհետև կարժանանա այդ կոչմանը:

Ոսկերիչը հավատարիմ մնաց յուր խոստմանը:

Նա շարունակ այցելում էր «եղբայրների» ժողովարանը և գրեթե միշտ ներկա էր գտնվում քարոզչի այն «հոգեշահ» ատենաբանություններին, որոնք տեղի էին ունենում երեկոները Կարոյի տանը: Մարիամի բոլոր ջանքերը յուր ամուսնուն այդ մարդորս քարոզչի ճանկերից ազատելու համար ապարդյուն անցան: Ո՛չ նրա աղաչանքները, ո՛չ թափած արտասուքները չկարողացան դարձնել յուր ամուսնուն այն ճանապարհից, որի մեջ դիպվածով սահել էր նրա ոտքը:

Կնոջ ամենօրյա թախանձանքներից ազատվելու համար ոսկերիչը առժամանակ հնարեց ծածկել նրանից յուր այցելությունները «եղբայրների» ժողովարանը: Այս պատճառով նա յուրաքանչյուր անգամ տանից ուշանալու համար մի նոր պատճառ էր հնարում: Մարիամը շատ հոժարությամբ հավատում էր յուր ամուսնուն և եթե գիտենար իսկ, թե նա իրեն խաբում է, դարձյալ ավելի կկամենար խաբվիլ, քան յուր ամուսնուց լսել մի վճռական խոսք, թե նա ընդդեմ յուր ցանկության ընդունում է լուծերականություն կամ հենց համակրում է նրան... Սակայն ամիսը լրացավ թե չէ մեր ոսկերիչ Գրիգորը ստացավ կատարյալ բողոքականի կոչումը. նա դարձավ «եղբայրների» մի հավատարիմ անդամ և մտավ այն ընկերության հովանավորության ներքո, որի համար քարոզիչ Ավետիքը պատմում էր, թե՛ երկնքի արքայության միակ բանալիքը յուր ձեռքումն ունի...

Մի ամբողջ տարուց հետո ոսկերիչ Գրիգոր ընտանիքը այլևս երջանիկ դրության մեջ չէր: Այստեղ ամեն բան այնպես փոխվել ու տակնուվրա էր եղել, որ կկարծեիր, թե մի կործանող ռզի ծանրացել է այդ տան վերա: Կարծյաց և համոզմանց տարբերությունը, որ պառակտում է ամեն միություն, յուր ավերիչ ներգործությունը արել էր և այս

ընտանյաց վերա: Տանուտերը կորուսել էր յուր առաջին զվարթ բնավորությունը: Նա դառնում էր տուն տխուր և մելամաղձիկ դեմքով. մի քանի րոպե հազիվ մնում էր յուր հարկի տակ և դարձյալ դուրս էր գնում այցելելու «եղբայրների» ժողովարանը: Մարիամը անդադար մտածելուց և իր կորուստը լալուց նիհարել էր, նրա վառվառն այտերը դալկացել էին և գեղեցիկ աչքերը կկոցվել կնճիռներով: Ծնողաց հոգեկան տանջանքները ոչ սակավ ներգործել էին և երեխաների զվարթության վերա: Շատ հազիվ էր պատահում, որ նրանք զբաղվեին իրանց մանկական խաղերով՝ մոր տխուր աչքերի առաջ, չնայելով, որ վերջինս բնավ ադ չէր արգելում նրանց: Բայց բոլորի մեջ ամենից ավելի տանջվում էր Մանիշակը: Նա գրեթե ամեն երեկո ներկա էր լինում ծնողաց տխուր վիճաբանություններին, որոնք շատ անգամ վերջանում էին կռվով: Այսպիսի երեկոները միշտ յուր մայրը լալիս էր և ինքը ընկերակցում էր նրան յուր լռիկ արտասուկներով: Ցերեկները նա մինչև անգամ չէր գնում հարևանի աղջկերանց հետ խոսելու կամ ժամանակ անցուցանալու, ինչպես առաջ սովորություն ուներ:

Այն օրից սկսած երբ յուր դրացի աղջկանց մեջ յուր ընկերակիցներից մեկը նրան վիրավորելու համար անվանեց նրան «լութերական աղջիկ», նա այլևս ոչ մի ընկերուհու հետ չէր համարձակվում տեսնվել: Յուր ծաղկող հասակը, որ ավելացնում էր նրա գեղեցկությունը, չէր կարողանում հալածել այն անուշ տխրությունը, որը զգայուն աղջկա ճակատին դրոշմել էին ընտանեկան խռովությունները: Նա ամբողջ օրը զբաղված էր տան հոգսերով, և երբեմն միայն խոսակցում էր Աշոտի հետ, երբ նա խանութից դառնում էր տուն հայտնելու համար, որ այն երեկո յուր վարպետը հրավիրված է «եղբայրներից» մեկի տունը: Այս երիտասարդն էր մնացել միայն բոլոր բարեկամներից, որին մայրը և աղջիկը կարողանում էին բանալ իրանց սրտերը և հայտնել իրանց դեռ շատերին անձանոթ վշտերը...

Ահա այս պատկերն էր ներկայացնում ոսկերչի ընտանիքը նրա բողոքականությունը ընդունելուց մի տարի հետո: Սակայն այստեղ էլ դեռ լրացած չէր այդ ընտանյաց թշվառության սահմանը, ճակատագիրը ավելի տխուր ապագա էր պատրաստել նրա համար:

Դ

Մի կիրակի առավոտ քարոզիչ Ավետիքը եկավ ոսկերչի տունը և հայտնեց նրան, որ իրանց գլխավոր պաստորը Տիխիսից եկել է, ուստի ինքն էլ մյուս բոլոր «եղբայրների» հետ պիտի պատրաստվի նրա տեսության գնալու: Ոսկերչի Գրիգորը նախ երկյուղ հայտնեց յուր տգիտությամբ մեծապատիվ պաստորի առաջ երևալու, բայց երբ Ավետիքը հարևանցի կերպով ծանոթացրավ նրան պաստորի անձնավորության հետ, հայտնելով, որ նա ինքը իսկ այս քաղաքացի է և հայտնի դպիր Ղազարի տղան է, որին յուր հայրը մանկության ժամանակ մի քանի ոսկով ծախել էր նեմենցներին, որոնց մոտ նա մնալով ուսել էր «տիրոջ խոսքը» և ստացել այս մեծ պաշտոնը, և թե նա բոլոր «եղբայրների» հետ իրանց հասկացած լեզվով պիտի խոսի, այն ժամանակ ոսկերչը սիրտ առավ և հագնելով յուր պահեստի հագուստները, ընկերացավ քարոզչին: Վերջինս նրան առաջնորդեց յուր տունը, ուր հավաքված էին բոլոր «եղբայրները»: Իսկ այստեղից նրանք բոլորը միասին գնացին և ներկայացան մեծապատիվ պաստորին:

Քարոզիչ Ավետիքը պաստորին ծանոթացրավ «եղբայրներից» յուրաքանչյուրի հետ, համառոտ ծանոթություններ տալով նրանց անցյալի և ներկայի վերա, և հետո ներկայացրավ յուր եռամյա գործունեության հաշիվը: Այս հաշվից պաստորը բավականությամբ տեսավ, որ քարոզիչ Ավետիքը այդ ոչ շատ երկար ժամանակամիջոցում կարողացել էր երեսուն և երկու հոգի լուսավորչական հայերից դարձնել ավետարանականության: Միայն շատ չափորժեց տեսնելով, որ

Ներկայացրած տոմարի մեջ քսակյոթ հոգի պարտական էին կենտրոնական սնդուկին բավական նշանավոր գումարներ: Օրինակ, բազազ Չարուբյունը՝ 1200 ռ., Նրա աներծագ Չովակիմը՝ 1400 ռ., մուշտակագործ Ալեքսանը՝ 1000 ռ., ոսկերիչ Կարապետը (մեր ծանոթ Կարոն)՝ 1500 ռ., ոսկերիչ Սիմոնը՝ 900 ռուբլի: Սրանք բոլորը ստացել էին կանխիկ դրամ անհրաժեշտ պիտոյից համար:

Այնուհետև գալիս էին երկրորդական ճանապարհներով պարտապանները:

— Չյուն Մաթեոսի տունը հրապարակական աճուրդից ազատելու և Նրա պարտատերերը գոհացնելու համար ծախսված էր 1100 ռուբլի:

— Նրա արհեստակից Սարգսին ձիու գողության մեջ բռնված լինելուն պատճառով 18 ամսվա բանտարկությունից ազատելու և ձիատերը գոհացնելու համար 160 ռուբլի:

— Նախկին առևտրական փականագործ Չովհաննեսին յուր կինը և որդիները յուր ուղղափառ դավանության դարձնելուն համար ընծա 300 ռուբլի, այլև Նրա կնոջը և որդոց մի-մի ձեռք հագուստ, արժեքը 120 ռուբլի:

— Գրագիր Դանիելի համար սեղանապետի պաշտոն ձեռք բերելու համար երկու անձանց բարեխոսությունը վաստակելու համար նվեր 250 ռուբլի, այլև Նոր տարվա օրը Նույն անձիքների համար ընծա երկու գլուխ շաքար և երկու գլուխ թեյ, 14 ռ. 40 կոպեկ:

— Փողհար Ասրիբեկի չհաս պսակը հաջողեցնելու համար նվեր 300 ռ.: Եվ հետո այդ երկուսին ավետարականություն ընդունելու համար նվեր մի միահարկ տուն, արժողությամբ 490 ռուբլի:

Սրանից հետո նշանակված էին մանր պարտապանների անունները կամ փոքր գումարով արված նվերները: Սրանք այնքան աննշան էին, որ երկար թվումս մասանց անել ավելորդ է, կհիշենք միայն մի քանիսը: Օրինակ, Ծառածագ գյուղացի Կարապետին նվիրված էր 26 ռուբլու արժողությամբ մի էշ, խառատ Չովսեփին 90 ռուբլու արժողությամբ հյուսնի գործիքներ, Բալլու գյուղացի Մկրտչին փոխ տված էր 60 ռուբլի, երկու ջրաղացի քարեր գնելու համար. այսպես իմացիր և մնացածները:

Ներկա եղող երեսուն և երկու հոգուց միայն հինգ հոգի կային, որոնք «եղբայրություն» էին ընդունել առանց որևէ կյութական նպաստ ընդունելու: Դրանցից մինը ոսկերիչ Գրիգորն էր:

Պարոն պաստորը այս վերջիններին առավել մեծարանքով ընդունեց և ամեն տեսակ հարգանաց և գովեստի արժանի հայտարարեց նրանց:

Չետո Նա սկսավ խոսել մի բավական ընդարձակ ճառ, որի մեջ գլխավորապես ձգտում էր հասկացնել «եղբայրներին» թե նրանք ինչ մեծ և աստվածահաճո գործի են իրենց ավետարանականություն ընդունելով, և թե որքան նեղություններ և վշտեր պետք է կրեն իրանց այդ ընտրած ճանապարհով անհողորդ առաջ գնալու համար, թե որքան դժվարությանց պիտի հանդիպին և թե որպիսի բարոյական ուժ պիտի գործ դնեն այդ դժվարությանց հաղթելու համար:

«Դուք,— ասում էր պաստորը, — բախտավոր եք նրանով, որ առաջինս եք այդ լուսավոր ճանապարհի վերա ոտք դնողները: Դուք կանչված եք Նրա դժվարությունները հաղթելու և մաքրելու ձեր ապագա սերունդի համար: Այդ իսկ պատճառով էլ դուք առավելապես պիտի վարձատրվիք երկրում առաջին Նահատակների փառավոր անունը և երկնքում «տիրոջ» արքայությունը ժառանգելով: Բայց որովհետև ձեզանից մի քանիսը, ինչպես մեր քարոզիչ եղբայրը ինձ հայտնեց դեռ

ձեր ընտանիքը ձեր լուսավոր ճանապարհի վերա հանելու չէք հաջողած, այդ պատճառով ձեր զոհաբերությունը կատարյալ չէ: Դուք կամ չպիտի ապրիք այդ ընտանիքում, որ հեթանոս է, կամ եթե ապրում եք այդ հեթանոսներին էլ պիտի աշխատեք առաջնորդել դեպի փրկության ճանապարհը: Ես գիտեմ, ինչպես ասեցի կհանդիպեք դժվարությունների, դուք կբազմացնեք ձեր թշնամիները, կգրգռեք ձեր դեմ ձեր բարեկամների ատելությունը, ազգականների արհամարհանքը, դուք կհարուցանեք ձեր ընտանյաց մեջ խռովություն, անհամաձայնություն և շատ անգամ կռիվ: Բայց այս բոլորը ձեզ չպետք է վհատեցնեն: Դուք չպետք է կորցնեք ձեր արիությունը, այլ միմիայն անձանձիր աշխատեք: Մի օր դուք ուրախությամբ կտեսնեք, որ վերջապես հասաք ձեր սուրբ և վսեմ նպատակին: Մի օր դուք հպարտությամբ կտեսնեք, որ ձեզանից յուրաքանչյուրը մի-մի ընտանիք և այնուհետև մի ամբողջ սերունդ հեթանոսությունից դարձնելու պատճառ եղաք, և այն ժամանակ ձեր հոգիները համարձակ կդիմեն դեպի նրան, որ կանչում է. «Եկեք մի հոր օրհնածներ, ժառանգեցեք աշխարհի սկզբից ձեզ համար պատրաստված արքայությունը»:

Այս և սրա նման շատ բաներ երկար խոսում էր պարոն պաստորը, և երբ յուր ճառը վերջացրավ, նա հարցրավ ներկա եղողների կարծիքը յուր ճառի մի քանի կետերի վերաբերմամբ: Բոլորը իհարկե պաստորի հայտնած մտքերի հետ համաձայն էին: Միայն ոսկերիչ Գրիգորը թույլատվություն խնդրեց իմանալու, թե արդյոք իբրև բացառություն իրեն չի՞ ներվի, որ ինքը յուր համար ավետարանական մտա, իսկ իր կնոջը և երեխաներին թույլ տա իրենց մինչև այժմ դավանած կրոնը պաշտելու:

—Մենք հեզության աշակերտներ ենք, — համոզիչ եղանակով պատասխանեց պաստորը,— և ոչ ոքի չենք կարող ստիպել, որ նա զոռով մեր աշակերտը լինի: Բայց ով որ մի անգամ մեր «եղբայրության» մեջ է մտնում, նա պետք է մարդասեր լինի, և չկամենա, որ մարդկանց հոգիները կորչին: Դուք. էլ, որ մեր սիրելի «եղբայրներից» եք նույն հոգով պետք է վառվիք, այսինքն պետք է աշխատեք որքան կարող եք, մոլորյալ հոգիները փրկելու, և ոչ թե թույլ տաք, որ նրանք կորչին և գեհենի բաժին դառնան: Այս ամենը գիտենալուց ետ, ձեր կամքից է կախված թողնել ձեր ընտանիքը մոլորության մեջ կամ դարձնել նրանց ուղիղ ճանապարհ: Բայց և այնպես, ավելացրավ պաստորը, դուք, որ առանց շահախնդրության մտել եք մեր «եղբայրության» մեջ (որովհետև պաստորը փորձով գիտեր, որ այդ տեսակ հավատափոխները հազվագյուտ էին), դուք չպետք է արատավորեք ձեր անբիժ անունը, թույլ գտնվելով այն մեծ գործի մեջ, որի համար կանչված եք «տիրոջ» կամքով: Եթե դուք թշնամի չեք այդ ընտանիքին, ուրեմն գործով պիտի ցույց տաք ձեր բարեկամությունը, փրկելով նրանց բոլորի հոգիները անդառնալի կորստից:

Պաստորի խոսքերը խորը ներգործեցին ոսկերիչի վրա, և նա բոլորի վկայությամբ խոստացավ «չարատավորել յուր անբիժ անունը»: Սրանից հետո պաստորը հրավիրեց «եղբայրներին» աստծուն աղոթելու: Այս ընտանեկան հանդեսն էլ վերջացնելուց ետ յուրաքանչյուրը քաշվեցավ յուր տունը:

Ճանապարհին քարոզիչ Ավետիքը և, Կարոն և Գրիգորը մասին էին գալիս, որովհետև նրանց ճանապարհը մեկ էր:

— Գրիգոր եղբայր, խոսեց Ավետիքը դու լավ ըմբռնեցիր պաստորի միտքը:

— Այո, որքան կարողացա, — պատասխանեց Գրիգորը, նա ասում էր, որ ես պետք է աշխատեմ իմ ընտանիքն էլ մեր հավատին դարձնելու:

— Ապրիս, ճիշտ այդպես է: Այժմ ինչ ես կարծում, պիտի կարողանաս թե ոչ:

— Մեծ դժվարությունն եմ տեսնում այդ ձեռնարկությանս մեջ, հետևապես սկզբից ոչինչ հաստատ բան չեմ կարող խոստանալ:

— Ի՞նչ դժվարությունն պետք է լինի, եղբայր, — մեջ մտավ Կարոն, քո կինը իմ կնոջից ավելի պինդ հայ չէր կարող լինի, բայց ես նրան մոմի պես կակղացրի: Այստեղ հարկավոր է առնական հաստատակամություն: Եթե ունիս ուրեմն կամքդ կատարված է:

— Սխալվում ես, ոչ թե յուր այլ «տիրոջ» կամքը, — նկատեց քարոզիչը: — Իսկ եղբայր Գրիգորը այդ առնական հաստատակամությունը ունի, ես գիտեմ, երբ նա մտադրվեցավ մի բան անելու արգելքները նրա համար նշանակություն չունին:

— Ես միայն իմ ունեցած ուժս գործ կդնեմ, թե ինչպես կհաջողվի՝ աստված գիտես:

— Այո՛, ուժ պետք է գործ դնել, — ավելացրավ Կարոն, — կինը միայն ուժի առաջ է հաղթվում: Ես մի քսան անգամ ծեծել եմ կնոջս մինչև նրան ճանապարհի եմ բերել:

— Ո՛չ, առաջ քաղցրությամբ և սիրով, — նկատեց քարոզիչը և լռեց, թողնելով որ խոսքի մնացորդ բառերը, «իսկ հետո ուժով և փայտով» իրենք իրանց հասկացվեն, որովհետև քարոզիչը զգուշացնում էր յուր «սեր և խաղաղություն» քարոզող մտքերին դավաճանող բառեր արտասանել:— Իսկ ձեր այդ գործը, — մի փոքր լռությունից հետո շարունակեց նա, — մեծ պարծանք կարող է բերել մեր «եղբայրներին» և գլխավորապես մեր պաստորին, որը յուր բոլոր ճիգը գործ է դնում մեր պատիվը և անունը բարձր պահելու Եվրոպայի և Ամերիկայի միսիոներական և ավետարանական ընկերությունների առաջ: Վերջին բառերը առանձին հեշտահարությամբ էր արտասանում քարոզիչը, ոչ թե նրա համար որ նրանք մի որևէ նշանակություն ունեին, այլ որպեսզի Գրիգորի վերա նրան անձանոթ այդ բառերով՝ ավելի մեծ ներգործություն աներ:

— Կաշխատեմ, — անվստահ ձայնով պատասխանեց Գրիգորը քարոզչին և նրա ձեռքը սեղմելով ուղղվեցավ դեպի յուր ճանապարհը:

— Իսկ մենք կհուսանք,— վստահ ձայնով նրա ետևից ավելացրավ քարոզիչը և հեռացավ Կարոյի հետ:

Ե

Ճաշի ժամանակ էր, երբ Գրիգորը տուն հասավ. նա ճանապարհին արդեն մտածել էր ինչ պիտի խոսեր յուր կնոջ հետ: Ներս մտնելու ժամանակ երեխաներից երկու փոքրիկները, որոնք սենյակում խաղում էին, հայրին տեսնելով դադարեցրին իրանց խաղը և կամենում էին դուրս գնալ: Գրիգորի սառն հարաբերությունները յուր կնոջ հետ երեխաներին էլ սառեցրել էին հոր ներկայությունից իրենց ազատելու համար: Բայց այս անգամ հայրը նրանց թույլ չտվեց դուրս գնալու: Նա ծիծաղերես բռնեց նրանց ձեռքերից և յուր մոտ նստեցնելով սկսավ նախկին քնքշությամբ ողջագուրել նրանց: Երեխաները զարմացած աչքերով նայում էին մերթ հորը և մերթ միմյանց երեսին, և կարծես այդ անմռունչ հայացքներով կամենում էին հարցնել թե՛ արդյոք այս մարդը իրանց հայրը չէ՞ր:

Այս միջոցին ներս մտավ և՛ Մարիամը: Սա էլ ոչ սակավ զարմացավ յուր ամուսնու այս անսովոր փոփոխության վերա: Մի ամբողջ տարի էր, որ ժպիտը նրա երեսից անհետացել էր, որ նա չէր զգվել յուր երեխաներին և յուր կնոջը կողմնակի ճանապարհներով պատժելու համար, անտարբեր և սառն էր մնում դեպի այն բոլորը,

որոնք մի համեստ ընտանեաց միակ երջանկությունն են կազմում: Մարիամը մի քանի րոպե կանգ առավ դռան մեջ և չէր վստահանում առաջ գնալ: Մի տեսակ անհանգստացնող ուրախություն, որից դեռ չէր բաժանվում խաբված լինելու երկյուղը բռնել էր նրան: Նրա սիրտը անընդհատ տրոփում էր...

Վերջապես Գրիգորը նրան տեսավ:

— Այդ դու ես, Մարիամ,— դարձավ դեպի նրան քաղցրությամբ, — ինչու դրսումն ես կանգնել, մոտ արի քեզ հետ խոսելիք ունիմ:

Մարիամը մոտեցավ, բայց նրա յուրաքանչյուր քայլը մեքենայական էր: Նա հասավ ամուսնու մոտ նստեց աթոռի վրա:

— Փոքրիկներս, դուք գնացեք մյուս սենյակում խաղալու, — դարձավ Գրիգորը երեխաներին, — ճաշի ժամանակ մենք ձեզ կկանչենք: Երեխաները հնազանդվեցան և դուրս գնացին:

— Ինչու տխուր ես, Մարիամ, — առաջին անգամ լռությունը ընդհատեց Գրիգորը: — Ի՞նչ ունիմ ուրախանալու,— տխրությամբ պատասխանեց Մարիամը:

— Իրավունք ունիս, Մարիամ, — շարունակեց ամուսինը, — բայց հիշո՞ւմ ես դու այն օրերը, որ մի տարի առաջ մենք անցուցանում էինք:

— Իրավունք ունիս, Մարիամ, — շարունակեց ամուսինը, — բայց հիշո՞ւմ ես դու այն օրերը, որ մի տարի առաջ մենք անցուցանում էինք:

— Այո՛, այն երջանիկ օրերը ես չեմ մոռանում, — պատասխանեց Մարիամը խորը հառաչելով,— այն օրերը, որոնց, ես միշտ արտասվոք եմ մտաբերում:

Վերջին խոսքերի հետ արտասվաց երկու խոշոր կաթիլներ գլորվեցան նրա թորշոմած այտերի վերա:

— Այժմ, Մարիամ, ես կամենում եմ այդ օրերը կրկին դարձնել քեզ, ես էլ փափագում եմ իմ տան խաղաղությունը, ո՞ւր է, դարձրու ինձ իմ ամուսինը — իմ Գրիգորը... Ա՛խ, եթե կարողանայիր ըմբռնել թե որքան տանջվել եմ ես, որքան արտասվել... Որբ՝ իմ մանուկ հասակից, միշտ զուրկ ծնող ունեցող որդիների ուրախությունից, այս հարկի տակ մտնելուց հետո միայն քո մեջ եմ գտել իմ առաջին ուրախությունը, իմ երջանկությունը, իմ կյանքը, և նրանից բաժանվելը, մահ էր ինձ համար, իսկ դու բաժանեցիր ինձ իմ ուրախություններից:

Այս խոսքերի հետ Մարիամը սկսավ դառնապես արտասվել:

— Բայց գիտե՞ս, սիրելի Մարիամ, մեր տան խաղաղությունը, մեր անցյալ երջանիկ օրերը միմիայն ինձանով չի պիտի վերադառնան, դու էլ պետք է օգնես ինձ, մենք երկուսս համակամ և համամիտ պիտի գործենք:

— Ինչ որ ինձ վերաբերվում է, ես պատրաստ եմ ամեն բանի համար, միայն դու եղիր առաջվանը, Գրիգոր՛, միայն դու երեկոները ժպիտը երեսիդ մտիր տուն, և այդ երեկոները, մեր տնտեսության միակ ժամերը, քո ընտանյաց մեջ անցրու, զգվիր քո զավակներին առաջվան պես, ուրախացիր նրանցով, ուրախացրո՛ւ նրանց և այդ բոլորի հետ միասին մխիթարիր քո ամուսնուն: Մի ամբողջ տարի է, սկսված այն դժբախտ օրից, երբ այդ անկոչ հյուրին մեր տան մեջ ընդունեցիր (նա խոսում էր քարոզիչ Ավետիքի մասին), մենք այլևս միմյանց չենք ճանաչում: Դու սառն և անտարբեր ես դեպի քո կինը և քո զավակները և մենք բոլորս՝ դեպի քեզ: Տեսնում ես,

բոլորիս դեմքն էլ վշտահար, բոլորիս սիրտն էլ կոտրված. մեր ամբողջ տունը քայքայման մեջ, բայց ինչո՞ւ համար այս ամենը և մինչև ե՞րբ այսպես...

Գրիգորը տեսնում էր, որ չէր կարողանում անտարբերությամբ լսել կնոջ խոսքերը: Նրա դողացող և սրտաշարժ ձայնը թափանցում էր յուր սրտի խորքերը, նրա աղաչավոր և արտասովոր աչքերը կարծես շանթեր էին թափում յուր երեսին, նա իրեն զգում էր հաղթահարելու մոտ... Բայց այս հանգամանքը նպաստավոր չէր յուր նպատակին, ուստի կնոջ հուզմունքը և անհաջող սկսված խոսակցությունը ամ ժամն դադարեցնելու համար, ասաց.

— Մարիամ, անցյալը հիշելուց և նրա վերա խոսելուց դադարենք: Մենք պետք է հաշտ լինեք, այս վճռված է, բայց թե ի՞նչ պայմաններով, այդ մասին դեռ պետք է խոսեմ քեզ հետ: Այժմ գնա դու ճաշ բեր մեզ համար, եթե պատրաստ է, ես սաստիկ քաղցած եմ, իսկ դրանից ետ մենք շատ կարող ենք խոսել:

— Շատ լավ, — ասաց Մարիամը և ուրախությամբ դուրս գնաց սենյակից:

Մառանի դռան մոտ նա պատահեց Մանիշակին: Նա զարմացավ յուր մորը մի անսովոր ուրախության մեջ տեսնելով:

— Ի՞նչ է պատահել քեզ, մայրիկ, — անհանգստությամբ հարցրավ նա:

— Վերջապես աստված խղճում է մեզ, զավակս, — ասաց նա գրկելով գեղեցիկ աղջկանը, — նա քո հոր սիրտը և գուրջը շարժեց, վերջապես նա մեզ հետ հաշտվում է:

— Աստված, որքան ուրախ եմ, մայրիկս, ուրեմն այսուհետև մեր տանը կռիվներ չեն լինիլ, այնպես չէ՞:

— Իհարկե, դստրիկս:

— Օ՛հ չգիտես, մայրիկս, թե որքան քեզնից ծածուկ լաց էի լինում յուրաքանչյուր անգամ, երբ հայրս քեզ հետ կռվում էր:

— Խեղճ աղջիկ, ի՛հարկե, լաց կլինեիր:

— Մայրի՛կ, ուրեմն հայրս այլևս լուրթերական չէ, այնպես չէ՞:

«Լուրթերական» բառը լսելուց մայրը մի րոպեական սարսուռ զգաց ամբողջ մարմնի մեջ. նա չկարողացավ յուր դստեր հարցին ուղղակի պատասխանել:

— Լավ, այդ մասին հետո, — ասաց նրան, աշխատելով հեռանալ նորանից, — առայժմ դու գնա սեղանը պատրաստիր, իսկ ես իջնում եմ խոհանոցը, հայրդ քաղցած է, պետք է ճաշ տալ նրան...

Այս ասելով նա սանդուղքից ցած իջավ, իսկ Մանիշակը գնաց սեղանը պատրաստելու:

Բայց այնտեղ Գրիգորին տանջում էին ուրիշ մտածմունքներ: Նա չգիտեր, թե ի՞նչ հնարներով պետք է կարողանար համոզել յուր կնոջը՝ յուր նոր հավատը ընդունելու: Նրա աչքի առջևից դեռ չէին հեռացել Մարիամի վշտահար դեմքը, նրա արտասովոր աչքերը, նա դեռ լսում էր նրա աղաչավոր ձայնը...

«Բայց ինչո՞ւ համար այս ամենը, — զարմացմամբ հարցնում էր ինքն իրեն նա, — ինչո՞ւ կորցնել իմ կնոջը, իմ երեխաներին, իմ տան խաղաղությունը... Այս բոլորը որքան և

ուրիշների համար փոքր բաներ լինեին այսուամենայնիվ նրանք կազմում էին իմ տան կատարյալ երջանկությունը: Բայց մի՞թե այսուհետև ես չեմ կարող դառնալ իմ առաջի դրությանը, մի՞թե չեմ կարող բոլորը մոռանալ և ճանաչել միմիայն իմ ընտանիքը...»:

Այս խորհրդածություններից ետև լռեց և նորեն ընկավ մտախոհության մեջ: Հազար և մի տեսակ մտածմունքներ պաշարել էին նրան: Նա տարուբերվում էր, երբեմն թեքվելով ի նպաստ յուր կնոջ և մերթ հակառակ: Նրա հոգին այնպես խռովվել և միտքը այնպես շփոթվել էր, որ երկար ժամանակ չէր կարողանում մի վճռական քայլ անելու: Երկար այս տարտամ դրության մեջ մնալուց հետո, վերջապես նա մտաբերեց պաստորին արած յուր հանդիսավոր խոստումը, քարոզչի ճանապարհին յուր հետ խոսածները, և բարձրանալով աթոռից բացականչեց — «Ոչ, այս կատարյալ խայտառակություն կլինի, ես հրապարակապես խոստացա այն մարդուն «չարատավորել իմ անբիծ անունը», և ես կկատարեմ իմ խոստումը: Այնպես ինձ անհնար կլինի հրապարակել ներ այն բազմաթիվ մարդկանց հետ, որոնք այնտեղ վկա էին իմ խոստման: Այստեղ կորչում է իմ առտնին երջանկությունը, իսկ այստեղ իմ անունը, վերջինը առավել արժանի է պաշտպանության»:

Այս հասարակ արհեստավորի մեջ այնքան բուռն էր պատվասիրության զգացմունք, որ նա յուր անփոխարինելի երջանկությունը գիտակցաբար զոհում էր նրան, որովհետև արել էր մի խոստում և պիտի անպատճառ կատարել նրան, այնպես նա իրեն կենդանի մեռյալ էր համարում: Խեղճ մարդ, բայց դու չգիտեիր, որ նույնիսկ այդ քեզ որսացող և քեզից խոստում առնող քարոզիչները հարյուր անգամ ավելի ստոր էին քեզից այն զգացմանց մեջ, որոնց դու պաշտում էիր քո տգիտությամբ հանդերձ: Եվ թշվառությունն այն է, որ այդ ուռկանավորների ձեռքում դու պատվասիրության զոհերի վերջինը չէիր լինելու:

Գրիգորը յուր տարաբախտ վճիռը տվել էր արդեն, երբ Մանիշակը ներս մտավ և ճաշի հրավիրեց նրան: Նա առանց այլևայլության հետևեց յուր դասերը, մտադրված լինելով և ոչ մի դեպքում չհաղթահարվիլ յուր կնոջից:

Այսօր սեղանը բոլորել էին ընտանյաց բոլոր անդամներ: Մարիամը գտնվում էր կատարյալ ուրախության մեջ: Նա մի համեմատություն էր անում այս և յուր անցյալ օրերի մեջ և հրճվում էր տեսնելով նրանցում շատ մոտ նմանություն: Նրա գորովը և խանդաղատանքը թույլ առ թույլ աճում էին թե՛ յուր ամուսնու և թե՛ որդկերանց վերա: Նա այժմ զգում էր, որ մայր և ամուսին էր: Սեղանի վերա, ամբողջ ճաշի ժամանակ նա գրեթե ոչինչ չկերավ, այլ կերակուրները հրամցնում էր կամ ամուսնուն կամ երեխաներին:

Գրիգորը նույնպես յուր կողմից իրեն ուրախ էր ձևացնում: Նա երբեմն-երբեմն կատակներ էր անում և ծիծաղում երեխաների հետ, թեպետ բռնի, իսկ երեխաները անընդհատ շաղակրատում էին: Մի խաբուսիկ և վայրկյանական ուրախություն բոլոր գերդաստանի վերա կենդանություն էր բերել... Երբ ճաշը վերջացավ, երեխաները դուրս գնացին խաղալու, իսկ Մանիշակը զբաղված էր սեղանը հավաքելով: Այդ ժամանակ Գրիգորը Մարիամի հետ առանձացավ իր սենյակը:

Մի քանի կցկտուր խոսքերից ետ Գրիգորը դարձավ կնոջը հետևյալ խոսքերով.

— Այսպես սիրով և խաղաղ ապրիլ լավ է, այնպես չէ՞ Մարիամ:

— Եվ դեռ հարցնո՞ւմ ես, — պատասխանեց Մարիամը: — Ի՞նչ էր երեկ մեր տան դրությունը և ի՞նչ է այսօր, էլ ի՞նչ հարկ կա ասելու, որ պետք է ամեն բան զոհենք միմիայն մեր տան այս խաղաղ դրությունը պահպանել կարողանալու համար:

— Շատ գեղեցիկ, մի երկու ժամ առաջ միևնույն բանն էիր ասում, և ես ավելացնում էի, որ մեր դրության բարվոքումը որքան ինձանից, նույնչափ էլ քեզանից է կախված: Եվ դու խոստացար ամեն բան անել, ինչ որ քեզ էր վերաբերվում:

— Այո՛ր, այժմ էլ խոստանում եմ:

— Լավ ուրեմն, լսիր, գիտես որ մենք միմիայն մեր մարմնո համար չենք ապրում, այլ մեր ստեղծող «տիրոջ» կամքն է և մեր էլ գլխավոր ցանկությունը պետք է լինի, որ մեր հոգու փրկության համար էլ ապրինք:

— Գիտեմ:

— Գիտե՞ս, որ մենք այս աշխարհ եկել ենք ոչ թե մեծ վայելչություններ քաշելու, այլ որքան ժամանակ ունինք աշխատելու մեր հոգևոր փրկության և հավիտենական կյանքին արժանանալու համար:

— Գիտեմ:

— Գիտե՞ս որ մեր հոգու փրկությունը ձեռք բերելու և հավիտենական կյանքին արժանանալու համար էլ մենք պետք է այս աշխարհում դիմանանք ամեն տեսակ նեղության զրկողությանց և չարչարանց, պետք է շատ անգամ մոռանանք մեր ազգականներին, մեր սիրելիներին և միևնույն անգամ մեր անձը: Որովհետև տերն ասում է. «Ով որ չի թողնի յուր հորը, մորը, կնոջը և որդիկներին, և յուր խաչը չի վերցնիլ և գալ իմ ետևից, նա ինձ արժանի չէ»:

— Գիտեմ, և այս խոսքերը ես շատ անգամ լսել եմ եկեղեցում:

Գիտե՞ս նույնպես, որ այդ հոգու փրկություն և ձեռք բերելը կամ հավիտենական կյանքին արժանանալը ճշմարիտ հավատով պետք է լինի:

— Իհարկե, հապա թուրքի հավատում չէ՞ լինելու:

— Այդպես է, թուրքի հավատով չէ լինելու, բայց այն հավատովն էլ չէ լինելու, որը մի տարի առաջ ես ունեի, և որը մինչև այսօր էլ դու ունիս:

Մարիամի դեմքը մռայլվեցավ, մի տխրեցուցիչ կասկած պատեց նրա սիրտը, որը անհագստությամբ սկսել էր արդեն տրոփել: Նա անվստահ ձայնով դարձավ ամուսնուն.

— Ճշմարիտն ասաց, ես այստեղ քեզ չեմ հասկանում:

— Ուրեմն լավ չլսեցիր: Ես քեզ ասում եմ՝ այն հավատը, ինչ որ ես ունեի առաջ և որը այժմ դու ունիս՝ նա քո հոգին փրկել և քեզ հավիտենական կյանքին արժանացնել չէ կարող, նա ընդհակառակը այդ հոգին կկորցնե և դժոխքի կրակին կմատնե:

— Բայց ինչո՞ւ համար:

— Որովհետև այդ հավատը սովորեցնում է քեզ անել այն, ինչ որ «տիրոջ» կամքը չէ, և ընդհակառակը արգելում է անել այն, ինչ որ «տիրոջ» կամքը չէ, և ընդհակառակը արգելում է անել այն, ինչ որ «տիրոջ» կամքն ու պատվերն է: Այդ պատճառով դու պետ է աշխատես հեռանալ այդ սխալեցնող հավատից և դառնալ դեպի նրան, որը ուղիղ և ճշմարիտ է:

— Բայց մի՞թե այսքան տարիներ այդ հավատով ապրողները բոլորն, դժոխքն են գնացել:

— Բոլորը:

— Լավ ուտեմ, թող որ ել այդ հավատով դժոխքը գնամ, ուրիշ հավատով ես արքայություն գնալ չեմ ուզում:

—Այդ անկարելի է, Մարիամ: Դու մի խեղճ և միամիտ կին ես, դու կամենում ես քեզ կորցնել, քեզ հետ էլ իմ երեխաներին: Բայց ես ընտանիքի հայր եմ, ես իմ ընտանիքի հոգու կրողուստը չեմ կամենում, որովհետև ես ձեր բոլորիդ համար պատասխանատու եմ, «տիրոջ» առաջ: Դու պետք է լսես իմ խնդիրը և պետք է երեխաներիդ հետ միասին ընդունես այն հավատը, որը ընդունել է քո ամուսինը:

— Բայց եթե ես ընդդիմանամ:

— Այն ժամանակ դու կկորցնես բոլորը, ինչ որ քաղցր և ինչ որ սիրելի է քեզ համար: Միևնույն վշտերն ու խռովությունները կպատեն դարձյալ քեզ և քո բոլոր ընտանիքդ, և դու իրավունք չես ունենալ գանգատվիլ քո թշվառությունից, որ առաջինից ծանր կլինի...

Մարիամը ամբողջ մարմնով դողաց և մի քանի վայրկյան մնաց լուռ:

— Ի՞նչ ես վճռում այժմ,— անողոք ձայնով հարցրավ ամուսինը:

— Գրիգոր,— աղաչավոր ձայնով դարձավ Մարիամը նրան,- մինչև այսօր մեր տան խռովությունները գլխավորապես նրա համար էին, որ դու հավատով բաժանվել էիր քո ընտանիքից, և ես պահանջում էի, որ դառնաս և միանաս նրա հետ: Գիտես, թե մենք միմյանց ինչպես էինք սիրում և մանավանդ թե գիտես որքան սիրում էի ես քեզ. ուստի մի վայրկյան անգամ ես չէի հոժարի, որ դու ինձանից բաժանված լինիս՝ ամենաաննշան զգացմունքով անգամ, ո՞ր մնաց թե հավատով: Այս էր պատճառը, որ ես հենց առաջին օրվանից շատ դառնությամբ նայեցի քո հավատափոխության վերա, ես քեզ սկսեցի հաճախ հանդիմանել. հետզհետե այդ հանդիմանությունը փոխվեցան կծու նախատիքների և հետո շատ անգամ կռվի... Այս բոլորը խռովեցին և տակնուվրա արին տունը: Բայց ես զոջում եմ, իզուր էին իմ հանդիմանությունները իզուր էին իմ նախատիքները: Դու սկզբից իսկ պետք է ինձ խնայեիր, որովհետև քո արածը իմ կյանքի հակառակ էր. իսկ դու սիրում էիր ինձ... Բայց երբ այդ սերը չկարողացավ դարձնել քեզ քո թյուր ճանապարհից, իմ հանդիմանությունները ու նախատիքները, հարկավ ոչինչ ավելի չէին կարող անել: Ես սխալվեցա մինչև այժմ իմ քո դեմ գործածներով, այժմ ես ներողություն եմ խնդրում: Սկսենք դարձյալ հաշտ ու խաղաղ ապրել, սկսենք միմյանց ուրախացնել... Ես մինչև այժմ ընդդեմ էի քո լուրթերական լինելուդ և տեսար, թե ունեի իրավացի պատճառներ, բայց այժմ չեմ ընդդիմանում: Այժմ ազատ կարող ես քո ընտրածդ հավատդ պաշտել, ես այլևս քեզ չեմ խանգարիլ, միայն դու էլ ինձ ու իմ երեխաներին ազատ թող մեր պապերի հավատը պաշտելու, դու էլ մի խանգարիլ մեզ: Ես առավոտ երեկո կերթամ իմ եկեղեցին, կաղոթեմ աստծուն առաջվան պես, կխոստովանիմ քահանայի իմ մեղքերը, ինչպես միշտ, առանց ընդհատելու կպահեմ իմ պահքը և նեղության մեջ ընկած ժամանակ կդիմեմ մեր սուրբերի բարեխոսությանը: Այս հավատով ապրել և մեռել են մեր պապերը, այս հավատով էլ կամենում են, որ ապրենք ու մեռնենք ես ու իմ որդիքս...

— Դու շատ խոսեցիր, Մարիամ, — պատասխանեց ոսկերիչը, — բայց այդ խոսածներիդ հետ ինձ համաձայնվել անկարելի է: Մենք մի ընտանիք ենք, մեր թե՛ կամքը և թե՛ մահը մի. հավատով պիտի լինի:

— Ուրեմն թող քո այդ նոր հավատը և նորեն դարձիր քո պապերի և մեր հավատին, այն ժամանակ մենք միահավասար կլինենք: Ավելի լավ է, որ մեկը շատերի հետ համաձայնվի:

— Անկարելի է, ես իմ հավատի ուղղությունը ճանաչելուց ետ նորեն մոլորության մեջ չեմ ընկնիլ, իմ հոգսը հենց ձեզ այդ մոլորությունից հանելն է:

— Բայց եթե ես ոչ մի կերպ չհամաձայնվիմ այս մոլորությունից դառնալու...

— Այդ հարցը մի անգամ արդեն արիր, և ես պատասխանեցի թե՛ դու կթշվառանաս և կթշվառացնես քո ընտանիքը:

— Բայց, Գրիգոր, եթե դու և քո վարժապետները ուղիղ սրտով հավատում եք աստծո բարության, դուք պետք է գիտենաք, որ նա ձեզ մարդիկներիդ նման չար չէ, նա երբեք չի ցանկանա, որ դու այս կամ այն հավատը զոռով ընդունել տաս քո ընտանիքին, և եթե նա այդ չկամենա ընդունել, որ մեր խաղաղ տան մեջ խռովություններ մտնեն այդ բանի համար, ուրեմն այդ քո լուրթերական վարժապետներիդ էլ երբեք աստծուն սիրելի մարդիկ չեն կարող լինել, որովհետև ինչ տուն. որ մտնում են, ամեն տեղ խռովություններ ու գժտություններ են սերմանում: Դու պետք է հեռանաս այդ մարդիկներից...

— Մարիամ, ես էլ երկար խոսել չեմ կամենում, դու պետք է վճռաբար հայտնես ինձ՝ ընդունո՞ւմ ես իմ խնդիրը, թե՛ ոչ:

— Ինչո՞ւմ ես կայանում քո խնդիրը:

— Ահա թե ինչում. առաջին՝ դու չպետք է այսուհետև եկեղեցի գնաս և ոչ երեխաներիդ տանես, այլ Կարոյի կնոջ հետ նշանակած ժամին կգաք մեր ժողովարանը և այնտեղ կանենք ձեր աղոթքը, երկրորդ՝ կարգելես քահանաներին մեր տուն մտնել. երրորդ՝ կթողնես բոլորովին պահք պահելը. չորրորդ կմոռանաս քո այդ հազար ու մի սրբերին ուխտ գնալը կամ մատաղներ մորթելը. հինգերորդ...

Այս խոսքերը խոսելու ժամանակ Մարիամի դեմքը հետզհետե մռայլվում էր, կուրծքը բարձրանում էր և իջնում և սիրտը տրոփում էր այնպես, որ կարծես թե պատրաստվում էր մի մեծ կովի համար: Վերջապես նա ուղղվեցավ աթոռի մեջ և բարկացայտ աչքերը սևեռելով ամուսնու աչքերին՝ խրոխտ ձայնով ընդմիջեց նրա խոսքը.

— Դու քո մտքումդ հաստատապես դրել ես, որ այդ բոլոր ասածների անե՞լ տաս ինձ:

— Այո՛, և ես այդ բանը խոստացել եմ մեր պաստորին և մեր քարոզչին:

— Շահտ իզուր ես արել: Ես քո առաջարկներից և ոչ մեկը պետք է ընդունեմ: Ականջների բաց լավ լսիր և գնա քո անխիղճ վարժապետներիդ էլ հասկացրու, որ եթե Քրիստոսի չարչարանքներն էլ տաք ինձ, ես ձեր պահանջածներից և ոչ մեկը պետք է կատարեմ: Այս է իմ միակ և վերջին վճիռը:

Այս ասելով նա արագությամբ բարձրացավ տեղից և ուղղվեցավ դեպի դուռը:

— Մարիամ, Մարիամ, լսիր ինձ, տես թե ի՞նչ եմ ասում, — կոչում էր ամուսինը ետևից:

— Ոչ, այլևս ես քեզանից ոչինչ լսել չեմ կամենում, և ոչ էլ երբևիցե քո երեսը տեսնել եմ ուզում, իմ ամուսինը մի տարի սրանից առաջ է մեռել, և ես այժմ այրի եմ... Այս ասելով նա զայրացած դուրս գնաց և դուռը բարձրաձայն փակեց յուր ետևից:

Գրիգորը միառժամանակ մնաց յուր տեղը ընդարմացած աչքերը ուղղած փակված դռանը: Հետո նա տեղից վեր կացավ, առավ վերարկուն և կրկին փակված դռանը նայելով մրմնջաց ինքն իրան. «Կամակոր կին, դու ուրեմն կամենում ես քո ամուսինը խայտառակել, լավ, կտեսնենք, թե քո այդ կամակորությունը մինչև ուր կտանե քեզ... Ես ամենից մեծ հիմարը կլինեմ, եթե թողնեմ քո գիտցածիդ պես երեսդ խաչակնքել անգամ: Մինչև այժմ ես քարոզչի պատվիրած քաղցրությունը գործ դրի, այսուհետև էլ Կարոյի տված խորհրդին կհետևեմ»: Այս տխուր սպառնալիքներից ետ նա հագավ վերարկուն և դուրս գնաց սենյակից...

Ամուսինների այս վերջին բաժանումից ետ անցան երեք տարիներ, այս գերդաստանի համար երեք վշտալից տարիներ: Մարիամը հաստատ մնաց յուր վճռին, նա ոչ մի կերպ և ոչ մի պայմանով չհոժարեցավ ենթարկվիլ ամուսնու ներգործության՝ ընդունել բողոքականություն: Այս պատճառով ամուսինն էլ յուր կողմից, մանավանդ յուր «եղբայրների» հորդորմամբ, անողորելի մնաց յուր վճռի մեջ: Մարիամի յուրաքանչյուր անգամ եկեղեցի գնալը, յուր տան մեջ քահանա ընդունելը, դրացիների հետ ուխտ գնալը, միով բանիվ նրա յուր հավատի վերաբերյալ ամենաչնչին հնավանդ սովորության կատարումը պատճառ էր դառնում յուր ամուսնու նախատելուն, հայիոյելուն և շատ անգամ այնպիսի կռվի, որը վերջանում էր նրանով, որ երբեմն սիրող ամուսինը սկսում էր ծեծել յուր կինը... Խեղճ Մանիշակը շատ անգամ մտնում էր այս վերջնակռիվների մեջ յուր մորը պաշտպանելու նպատակով, բայց հոր հարվածներից իրեն էլ բաժին առնելով վշտահար և լալով քաշվում էր մի կողմ: Մյուս երեխաները, որոնք անզոր էին իրանց մորը պաշտպանելու, լաց ու գոռոցով ողբակցում էին նրան և իրանց քրոջը: Եվ այսպես ամբողջ տունը շատ անգամ ներկայացնում էր մի աղիողորմ և սիրտ կտրատող տեսարան: Ահա հենց այս տեսարաններից մեկն էր, որին ընթերցողները հանդիսատես եղան այս պատմության առաջին գլխում:

2

Ինչպես յուր տեղը պատմեցինք, և ինչպես կհիշեն ընթերցողները, երբ Խաթուն մայրիկը Մարիամին ու նրա երեխաներին առնելով տարավ յուր տունը, նրա ամուսնու, այն է վարպետ Սարգսի հրամանավ մի քանի երիտասարդներ ոսկերիչ Գրիգորի ձեռքերը կապելով, ժամավորների մեծ բազմությամբ տարան նրան գավառապետի մոտ:

Ճանապարհին հետաքրքիր բազմությունը հետզհետե խռնվում էր նրանց վերա և այդպիսով բազմացնում այդ բողոքավորների խումբը: Երբ նրանք հասան գավառապետի տունը, բակում կանգնած ոստիկանական պաշտոնյաները իսկույն իմացում տվին այս տարօրինակ խնդրարկուների մասին թաղական ոստիկանապետին: Ոստիկանապետ հայազգի Դանիել-բեկը իսկույն դուրս եկավ նրանց առաջ և շփոթված սկսավ հարցնել, թե ի՞նչ պատճառով այս մեծ ամբոխը այսքան վաղ հավաքվել էր գավառապետի բակը:

Ամբոխի միջից դուրս եկավ վարպետ Սարգսը, բռնած ոսկերիչի թևից և նրան առաջ քաշելով՝ «Աղա՛, ասաց, — մենք եկել գավառապետի մոտ նրա արդար դատաստանին մատնելու համար այդ չարագործ մարդուն, որ ահա ամբողջ երեք տարիներ է, չարչարում, տանջում է յուր կնոջը և որդիներին, որոնց այսօր էլ մենք ենք ազատել

սրա ձեռքից տանջված ու գանակոծված»: Այս համառոտ բացատրությունից հետո վարպետ Սարգիսը մի քանի բան էլ պատմեց ոստիկանապետին ոսկերիչի քառամյա անցյալից և լռեց:

Ամբոխը հետաքրքրությամբ սպասում էր ոստիկանապետի պատասխանին, բայց նա ոչինչ չպատասխանեց, այլ միայն մի խորհրդավոր ակնարկ ձգելով ոսկերիչի վրա, լուռ ու մուկ ետ դարձավ և մտավ տուն:

Անժույժ երիտասարդներից ոմանք ատամները կրճտացնում էին ոսկերիչի վերա, ուրիշները բռունցքներն էին շարժվում, իսկ ավելի հասակավորները խրատում էին նրանց՝ չափավորել իրանց զայրույթը, հուսադրելով, որ արդար դատաստանը հանցավորին կպատժե ինչպես վայել է:

Սակայն ոսկերիչի վերա այս սպառնալիքները ոչինչ ազդեցություն չէին անում, նրա դեմքը մինչև անգամ այլայլված չէր, նա անխռով և անտարբեր նայում էր ամբոխին և երբեմն դեմքի վերա խաղացնում էր ծաղրական ժպիտներ, որոնք ավելի գրգռում էին տաքարյուն երիտասարդների զայրույթը:

Քառորդ ժամից ետ մի ոստիկանական պաշտոնյա դուրս եկավ ոստիկանապետի գրասենյակից և ներս կանչեց ոսկերիչին: Ամբոխից մի քանի մարդիկ էլ կամեցան ներս մտնել նրա հետ, բայց պաշտոնյա արգելեց նրանց ասելով, որ հրամայված է միմիայն հանցավորին ներս տանելու: Սրանից հետո մի տասը թույլ հետո դուրս եկավ ինքը ոստիկանապետը և հայտնեց ամբոխին, որ գավառապետը քնած լինելով, իսկույն և եթե հանցավորին դատի ենթարկել անկարելի է, ուստի երբ գավառապետը կարթնանա և ատյան կիջնի, այն ժամանակ ինքը հարցաքննել կտա հանցավորին:

— Ես ինքս, — ավելացրավ նա, — ձեր կողմից թարգման կկանգնեմ ձեր արդարացի բողոքին, որովհետև ձեր ինձ պատմածներից ամեն բանի տեղեկացա: Գնացեք յուրաքանչյուրդ ձեր գործին, և հաստատ հավատացեք, որ եթե մեր քննությունից ոսկերիչը հանցավոր դուրս գա, նրան օրինավոր պատիժ կտանք:

— Այո, օրինավոր, օրինավոր, — գոչեցին մի քանիսը ամբոխի միջից և բոլորը միասին միամտվելով ոստիկանապետի խոստումով, ցրվեցան և յուրաքանչյուրը գնաց յուր գործին:

Սակայն բոլոր ոսկերիչների և առավոտյան բողոքին մասնակցող անձանց զարմացումը շատ մեծ եղավ, երբ երկու-երեք ժամից ետ նրանք իմացան, որ ոսկերիչ Գրիգորը ազատ, յուր «եղբայրների» հետ միասին, շտապում է եղել «տիրոջ» տունը աղոթելու. «Ի՞նչ հանելուկ է այս,— միմյանց մեջ շշնջում էին ոսկերիչները, — եթե ասենք փախել է, Գրիգորը այնքան սիրտ չունի, որ կրկին բռնվելուց չփախենա, եթե ասենք գավառապետը ինքն է արձակել, դա էլ խելքից հեռու է: Ուրեմն մի աներևույթ զորություն օգնության է հասել նրան — վերջապես վճռեցին նրանք և լռեցին:

Սակայն հանելուկի լուծումը հետևյալն էր: Մեր ծանոթ Կարոն, ոսկերիչի հավատակիցը, ամբոխից ավելի ճարպիկ էր շարժվել: Նա յուր «եղբայրակցի» գլխովն անցածը լսելուն պես, վազեց քարոզչի մոտ, սա էլ յուր կողմից անհապաղ դիմեց պատտորին, որը ըստ բերման բախտին այդ օրերը դարձյալ այցելել էր յուր հոտին:

Այն միջոցին երբ հիշյալ բողոքավորների խումբը հեռանում էր գավառապետի տանից, պատտորը նստած էր յուր մի բարեկամի մոտ և երկար խոսակցում էր նորա հետ: Աղա Զովակիմը, այսպես էին անվանում պատտորի բարեկամին, բավական հարուստ մարդ էր: Եվ թեպետ նա մի առանձին հասարակական պաշտոն չէր վարում, սակայն յուր նշանավոր հարստության պատճառով քաղաքի մեջ նախանձելի դիրք ուներ բռնած:

Նա համարվում էր միայն ամենակարող մարդը բոլոր քաղաքի մեջ: Եվ այս իսկ պատճառով նա միշտ շրջապատված էր խնդրարկուններով: Եվ որովհետև յուր հարստությունը կապում էր նրան քաղաքի շատ առաջավոր անձանց հետ, ուստի հազիվ էր պատահում, որ նա յուր ձեռնարկությունները ըստ յուր ցանկության չվերջավորեր և կամ իրեն դիմող նեղյալներին ձեռնունայն դարձներ: Այսպիսով, նա շատերին էր օգնում իրանց թշվառությանց և կարոտությանց մեջ: Մի բան միայն նսեմացնում էր նրա բոլոր բարեգործությանց փայլը, այդ այն էր, որ այդ մարդը գործում էր ոչ թե իսկապես բարեգործությունից դրդված, այլ ծայրահեղ փառամոլությունից: Նորա գվարճությանը չափ չէր լինում երբ տեսնում էր թշվառներին՝ յուր առաջ ծնկաչոք և աղաչավոր, կամ երբ փողոցով անցնելիս երբեմն իրանից բարերյալ մարդիկները՝ մինչև գետին գլուխ էին խոնարհեցնում նորան: Այս իսկ պատճառով նա շատ անգամ անխտիր օգնության ձեռք էր կարկառում և չարագործներին, միայն թե այդ բանը ավելացներ նորա համար դարձյալ մի տասնյակ երկրպագուներ: Պաստորը վաղուց ծանոթ էր աղա Յովակիմի հետ և քաջ ուսումնասիրած էր նորա թույլ կողմերը: Այս պատճառով և այսօր ամենայն վստահությամբ դիմել էր նորան: Սակայն որքան մեծ եղավ յուր զարմանքը, երբ տեսավ, թե աղա Յովակիմը այս անգամ յուր խնդիրը կատարելու համար դժվարություններ էր ցույց տալիս: Բայց և այնպես նա իսկույն չվիատվեցավ: Նա լավ գիտեր, որ յուր բարերարը այն մարդիկներից չէր, որոնք կապարի ծանրություն ունեին և որոնց շարժելու համար շատ անդամ մեծ աշխատություններ են հարկավոր: Այստեղ բավական էր մի երկու մարդահաճ խոսքեր, և բերդը առնված էր: Աղա Յովակիմի բացասական արտահայտությանը պաստորը պատասխանեց.

— Ճշմարիտը խոստովանած, աղա Յովակիմ, դուք այս անգամ ինձ զարմացնում եք: Դժվար է գտնել այս քաղաքում մի մարդ, որին կարելի լիներ համոզել թե՛ աղա Յովակիմը այս ինչ գործը կամեցավ և չկարողացավ կատարել. կամ թե նա հրամայեց և նորա հրամանը անկատար մնաց: Դուք, իրավամբ, ժառանգած եք ամենակարող անունը, և դուք չպետք է դավաճանեք այդ անվանը: Ո՛չ մի արգելք և ո՛չ մի դժվարություն մենք չենք ճանաչում, որը կարողանար դիմադրել ձեր հրամանին, ուստի իզուր եք բարեհաճում համոզել ինձ, որ իմ ամենախոնարհ խնդրի կատարումը ձեր կարողությունն է վեր է. Բայց եթե արդարև դուք կատակ չեք անում, եթե դուք իջել եք այն բարձրությունից, որի վերա մինչև այսօր կանգնած էիք և կարողությամբ հավասարվել եք մյուս հասարակաստեղծ մարդիկների հետ, լավ է միանգամով հրամայեք մեզ տկարներին գնալ և ջուրը թափվիլ, քան ապրիլ, որովհետև ինչ արժեք ունի այլևս մեր կյանքը առանց աղա Յովակիմի հայրենախնամ պաշտպանության...

Այստեղ պաստորը մինչև անգամ կամեցավ մի քանի կաթիլ արտասուք իջեցնել յուր տխուր երեսի վերա, սակայն տեսնելով, որ դերասանության այդ դժվար դերը իրան չի հաջողվում, շարունակեց.

— Ասացեք, կաղաչեմ, աղա Յովակիմ, ո՞ւմ դիմեն այսուհետև կարոտյալները, ո՞ւմ դիմեն մարդկային չարագործությանը ենթակա տառապյալները, ո՞ւմ դիմե իրավագուրկ այրին, ում դիմե անօգնական որբը... մտածեցեք, աղա Յովակիմ, մտածեցե՛ք մի րոպե, թե քանի՛-քանի՛ թշվառներ ապրել և շնչել են քեզանով և թե դեռ քանիսին այսուհետև պետք է շունչ և հոգի տաք դարձյալ դուք: «Չեմ կարող» ձեր բարի լեզվի վերա շատ խորթ է հնչվում, ի սեր աստծո, մի արտասանեք դուք նորան և մի հուսահատեցնեք մեզ...:

Պաստորի այս հաճոյախոսությունը սպասված ազդեցությունը արավ: Նորա մանավանդ վերջին խոսքերը այն աստիճան գգվեցին աղա Յովակիմի փառամոլ ինքնասիրությունը, որ նա այլևս պաստորին դիմադրել չկարողացավ.

— Շատ լավ, շատ լավ, ես այդ մասին կաշխատեմ, — ասաց նա նորան, — դուք անհոգ կացեք:

— Շնորհակալ եմ, ով հասարակաց բարերար, բյուր անդամ շնորհակալ: Դուք միշտ պիտի փառաբանվիք քանի կենդանի եք և ձեր հիշատակը պիտի օրինվի դարերի ընթացքում, երբ դեպի հանդերձյալ կենաց երանությունը փոխվիք:

Այս ասելով պաստորը բարձրացավ աթոռից և մինչև գետին խոնարհվելով ողջունեց աղա Յովակիմին և դուրս գնաց: Փոքր ժամանակից ետ դուրս գնաց տանից և աղա Յովակիմը յուր գեղեցիկ ձիու վերա նստած, որին հետևում էր մի հետևակ ծառա: Նոքա երկուսը միասին դիմում էին դեպի քաղաքի ներքին մասը: Սորանից մի քանի ժամից հետո ոսկերիչ Գրիգորը քաղաքի մի զառիվեր փողոցով բարձրանալով դիմում էր պաստորի տունը: Յուր լուծերականությունը ընդունելուց ետ առաջին անգամ էր, որ նա օրհնում էր հարստությունը և խոստովանում էր, որ ոսկին ամեն բանից գորեղ է...

Այս դեպքից ճիշտ տասն օր հետո, մեր լրագիրներից մեկի մեջ տպված էր հետևյալ լուրը. «Մեզ գրում են Շ. քաղաքից, որ այնտեղի հայ լուսավորչականները խմբովին հարձակվելով մի բողոքական արհեստավորի տան վերա, ծեծել և անպատվել են նրան՝ թե տան տիրոջը և թե նրա ընտանիքին և քարերով կոտորել են տան պատուհանները: Ոստիկանությունը հասնելով հագիվ ազատել է կատաղի ամբոխի ձեռքից անմեղ զոհերին: Այս լուրը յուր ժամանակին իհարկե վրդովել է ընթերցող հասարակության ազնիվ մասի սրտերը և նրանց զայրույթը վառել այդ մոլեռանդ հայ լուսավորչականների դեմ»: Սակայն իմ ընթերցողները տեսան, որ այդ զայրույթը անտեղի է եղած: Միայն ցավալին այն է, որ այս տեսակ խեղաթյուրյալ լուրերի մեջ դա առաջինը չէր և վերջինս էլ չէ լինելու:

Ոսկերիչը տիրոջ կամեցողությամբ այսպես հրաշքով ազատվելուց ետ պաստորի հրամանով շտապեց գտավ եղբայրներին և նրանց հետ միասին գնաց իրենց աղոթատեղին գոհություն մատուցելու աստծուն: Եվ ահա հենց այս միջոցին տեսել էր նրան ոսկերիչներից մեկը և նրա ազատվելու լուրը տարել յուր արհեստակիցներին, որոնք այնուամենայնիվ նրան նորեն խանգարել չկարողացան...

Պաստորն էլ յուր ժամանակին հասավ եղբայրների ժողովարանը: Այստեղ նա հանդիսավոր գովեստներ նվիրեց Գրիգոր եղբորը, որը տիրոջ ընտրյալ հոտը բազմացնելու նպատակով այնքան ջերմեռանդությամբ էր աշխատել, որ յուր կյանքն անգամ ենթարկել էր վտանգի:

— Այսպիսով, — ասում էր նա ոսկերիչին, — դու վարվել ես «տիրոջ» այն պատվերի համաձայն, որ մեզ սովորեցնում է թողնել հայր, մայր, կին և որդիք և մեր խաչն առնելով գնալ յուր ետևից: Դու արել ես այն, ինչ որ ի հնումն անում էին Պետրոս և Պողոս առաքյալները և նրանց պես ենթարկվել ես հալածանքների: Գուցե դեռ «տիրոջ» կամեցողությամբ նրանց պես չարչարանքներ էլ պիտի կրես, բայց իմացած եղիր, որ նրանց չափ էլ պիտի վարձատրվիս հավիտենականության մեջ:

Այս և սրանց նման խոսքերով պաստորը խրախուսում էր Գրիգորին և մյուս «եղբայրների» մեջ վառում էր նախանձավորություն նրան հետևելու համար: Այս օրվանից ոսկերիչ Գրիգորը, ստորանում բավական առաջադիմություն էր արել սուրբ գրոց ընթերցանության մեջ, կարգվեցավ քարոզչի օգնական: Սա մի պաշտոն էր, որ «եղբայրների» մոտ նրա պատիվը բավական բարձրանում էր:

Ոսկերիչը Եսավի նման ուրախացել էր այս ոսպաթանով և բնավ չէր մտածում յուր վաճառած երջանկության յուր կնոջ և երեխաների վերա...

Բայց այժմ մենք դառնան նրանց մոտ:

Է

Վարպետ Սարգսի տան մի ընդարձակ սենյակի մեջ նույն օրը անկողնում հիվանդ պառկած էին Մարիամը և նրա մոտ յուր մի տղա երեխան, որը այս անցքից մի քանի օր առաջ հիվանդացած էր պարանոցի ուռուցքով: Մանիշակը տխուր և գունաթափ դեմքով կծկվեի էր մոր սնարների մոտ:

Տանտիկինը և հարսները նույնպես բոլորած էին Մարիամի շուրջը: Խաթուն մայրիկը տեսնելով, թե այս տխուր անցքը որքան մահացու կերպով ազդել էր խեղճ կնոջ վերա, աշխատում էր որքան յուր ճարտարախոսությունը ներում էր մխիթարել նրան: Բայց վերջինս միշտ անմխիթար էր. մանավանդ երբ նրան խոսում էին ամուսնու դարձի մասին, որի համար նա կորուսած էր բոլոր հույսը, խեղճ կինը խորը հառաչում և արցունքներ էր թափում, առանց խոսել կարողանալու: Երբեմն զառանցման մեջ նա մրմնջում էր. «Այս խայտառակությունը միայն ինձ գերեզման կտանե... Ես դարձյալ կարող էի իմ տառապանքը տանել, եթե միայն իմ տան զաղտնիքները այսքան աշկարա հրապարակ չհանվեին...»:

Եվ արդարև նա ավելի մեծամեծ նեղությանց էլ կհամբերեր, եթե միայն յուր ցավերը լոկ իրան հայտնի լինեին, եթե միայն ուրիշները չիմանային, թե յուր երբեմն երջանիկ ընտանիքը թշվառացել է, թե յուր ամուսինը ամբողջի ձեռքով քաշված է դատարան և թե ինքը յուր երեխաներով փախած է սեփական տանից և ապաստանած է յուր դրացուն: Սրանք բոլորը յուր համար մի-մի մահացու հարվածներ էին: Որքան շատ նա տանջվել է, որքան շատ զրկանքներ կրել, բայց նրա ձայնը, նրա տրտուկն ոչ թե պետք է վերագրել նրա երկչոտության, ո՛չ, այլ առաքինի և անստոյգ պարկեշտության: Մի կին, որ սիրում է յուր ընտանիքը և ապրում է միմիայն նրա համար, երբեք չէ կամենում այդ ընտանյաց խայտառակությունը յուրմով տեսնել: Ամեն գծողություններ, ամեն անբավականություններ նա ծածկում էր յուր համբերության վարագույրի տակ: Նա ինքը միայնակ նահատակ է հանդիսանում ամեն ընտանեկան փոթորիկների ժամանակ, խռովությանց բոլոր ալիքները փշրվում են նրա տկար գլխին նա բոլորին, տանում է արիությանմբ, միմիայն նափի դեկը ալիքներին չմատնելու համար, միմիայն իր տունը կատարյալ քայքայման չհասցնելու համար...

Արդյոք ի՞նչ կարծիք ունեին այդօրինակ կանանց վերա մեր մայրաքաղաքի հայ տիկինները, որոնք շատ անգամ իրանց գլխարկների մի ոսկեփայլ փետուրի պատճառով տակնուվրա են անում ամբողջ ընտանիքը:

Գավառեցի հայ կանայք, գավառեցի հայ մայրեր, որքան շատ փոքր ենք ծանոթ ձեզ արժանավորվածները և առաքինությանց հետ:

Մեր լուսավորվածները շլանում են երբ զարգացած հասարակությանց մեջ հանդիպում են մի կնոջ, որը իր բնական տկարության մեջ ցուլացնում է մի զորեղ առաքինություն, կամ հափշտակվում են, երբ բանաստեղծի երևակայության մեջ ծնվող և ապրող կանանց պատմություններն են կարդում: Բայց մի՛ սխալվիք, բարեկամներս, կամ մի՛ դարձրեք ձեր երեսը այս աղքատիկ տնակակներից, ուր ծնվել էք և ուր անցուցել էք ձեր մանկությունը: Մտե՛ք այս ծխոտած հարկերի տակ, ուր ձեր կարծիքով ոչինչ վսեմ ու բարձր չկա. քննեցեք այստեղ ապրող կանանց, ձեր մայրերի ու քույրերի կյանքը, բարքը և սովորությունները, և զարմացմամբ կբացականչեք. «Որքան պակասավոր են դեռ մեզ շլացնող կանայք իրանց առաքինության մեջ, որքան պակասություններ ունի դեռ բանաստեղծի գրիչը և երևակայությունը»:

Մարիամի տկարությունը ժամեժամ ավելանում էր: Կեսօրի մոտ նա սաստիկ տենդի մեջ էր գտնվում և գրեթե զգայազուրկ ընկած էր անկողնի վերա:

Բայց մի ուրիշ վիշտ էլ ավելացավ խաթուն մայրիկի և մանավանդ նրա որդի Աշոտի համար: Նույն ավուր երեկոյան պահուն գլխի պտույտով և տենդով հիվանդացավ և՛ Մանիշակը: Նախընթաց գիշերը ամբողջ մի քանի ժամ սառնամաց մեջ բարակ հագուստով մնացել էր խեղճ աղջիկը, և ցուրտը թափանցել էր նրա ոսկորների մեջ: Թեպետ հիվանդությունը վտանգավոր էլք էր գուշակում, բայց Աշոտի բերած բժիշկը, մահտեսի Զարությունը, հավատացնում էր բուրդին, որ նրա հիվանդությունը շատ թեթև տեսակին է պատկանում: «Մի փոքր մրսել է, — ասում էր նա, — մի դեղ կտամ և մինչև առավոտ ամեն բան կանցնի»: Սակայն հետևյալ առավոտը հիվանդի դրությունը ավելի վատթարացավ: Սրան էլ կարծես հետևում էր եղբայրը: Նրա պարանոցի ուռուցքը ավելացել էր, գրեթե երեկվա տեղափոխության ժամանակ ցուրտ առնելու պատճառով: Մահտեսի Զարությունը խորհուրդ տվավ, որ թույլ տան իրեն երեխայի ուռուցքը հեռյունով (նշտար) պատռելու, նրան ոչ ոք չհանդիմացավ, սակայն այդ գործողությունը ավելի ևս բորբոքեց նրա պարանոցի վերքը, և ուռուցքը ավելացավ:

Այն սենյակը, ուր պառկած էին հիվանդները մտնողի վերա շատ տխուր տպավորություն էր անում: Մայր, աղջիկ և տղա մի շարքով տարածված հեծում էին հիվանդության ծանրության տակ: Ոչ մեկը մյուսից ավելի հուսալի դրության մեջ չէր գտնվում:

Խաթուն մայրիկը և յուր հարսները կրկնապատկում էին իրանց ջանքերը: Նրանք կարծես թե մոռացել էին իրանց տան հոգսերը և միմիայն հիվանդներով էին զբաղված: Որքան դեղ ու դարման գիտեին թե՛ իրանց բժիշկը, թե՛ իրանք և թե՛ ազգական այցելուները, բոլորը գործ էին դնում: Աշոտը նույնպես թողած էր յուր պարապմունքը, ամբողջ օրը այս ու այն կողմ էր վազվզում, երբեմն. բժիշկ մահատեսու ետևից, երբեմն դեղատուն, երբեմն շուկա և այլն, իսկ այս գործերը կատարելուց ետ գալիս էր և լուռ ու մունջ նստում Մանիշակի անկողնի մոտ: Նրա աչքերը անընդհատ ուղղվում էին նրա դեմքի վրա, որպեսզի հիվանդը որևէ պահանջմուք ունենալուց ինքը պատրաստ լինի: Նա գիշերներն անգամ յուր մոր հետ միասին անքուն հսկում էր հիվանդների մոտ, չկամենալով ոչ ոքի հանձնել մանավանդ Մանիշակի խնամատարությունը:

Ընթերցողը անշուշտ հիշում է, որ, չորս տարի սրանից առաջ վարպետ Սարգիսը ոսկերիչ Գրիգորի մոտ, հացկերության ժամանակ խնդրեց վերջինից Մանիշակի ձեռքը յուր Աշոտի համար, և որ այս խնդիրը կատարվեցավ բոլոր հյուրերի համաձայնությամբ և նրանց կենաց համար բաժակները դատարկելով: Ծնողների խոսածները լոկ խոսքեր չմնացին. այդ օրից սկսած Աշոտը սկսավ առանձին համակրությամբ վերաբերվել դեպի մանկահասակ օրիորդը: Մի քանի ժամանակից ետ այդ համակրանքը փոխվեց սիրո, որը հետզհետե սկսավ աճել պատանու սրտի մեջ և խորը արմատներ ձգել: Թեպետ ինքը իբրև գավառական համեստ քաղաքի ծնունդ, և որ ավելին է, արհեստավոր դասին պատկանող, երբեք չէր կարողանում պարկեշտության սահմանից ելնելով մի որևէ խոստովանություն աներ օրիորդին կամ նրա մորը, սակայն օրիորդի վարաբերմամբ յուր ունեցած վարմունքը այս քանի տարում ոչինչ կասկած չէին թողել Մարիամի մեջ, որ երիտասարդը կատարելապես նվիրված էր յուր աղջկան: Միայն նա ձախող և վերահաս հանգամանքները միշտ աչքի առաջ ունենալով՝ յուր կողմից չհասկանալուն էր տալիս: Ինչ կվերաբերվի Մանիշակին, նա նույնպես անտարբեր չէր դեպի երիտասարդ Աշոտի զգացմունքը, սակայն յուր վարմանց մեջ այնքան էր համեստ որ մոր սրատես աչքերն անգամ նրա մեջ ոչինչ կասկածելի հետքեր չէին նշմարում:

Գալով ոսկերիչին, նա այնքան էր զբաղված յուր «Տիրոջ հոտի» գործերով, որ այս տեսակ բաներով բնավ չէր հետաքրքրվում, իսկ վարպետ Սարգսին արած խոստումը վաղուց թռել էր նրա հիշողությունից:

Այսուամենայնիվ վարպետ Սարգիսը և Խաթուն մայրիկը հաճախ իրանց տանը խոսում էին Մանիշակի վերա, իբրև իրանց ապագա հարսի, գովում էին նրա թե՛ իբրև կատարյալ տնտեսուհի և թե՛ քաջ ձեռագործող և հորդորում էին Աշոտին՝ աշխատել նրա համար արժանավոր փեսա լինելու: Չնայելով, որ Աշոտի ծնողների համար այս ամուսնության խնդիրը մի վճռված գործ էր, այնուամենայնիվ նրանք էլ այս մասին ոչինչ չէին խոսում Մանիշակի ծնողաց հետ, այլ սպասում էին, մինչև որ Աշոտի համար առանձին խանութ կբանային և նա կսկսեր յուր եղբարանց պես առանձին հաց աշխատել, իբր յուր գերդաստանի մի կարող անդամ: Այս վերջին ակնկալությունն էլ կատարված էր: Վարպետ Սարգիսը և յուր կինը պատրաստվում էին այդ օրերը իրանց հարսներից և ազգականուհիներից մի քանիսին պաշտոնապես խնամիտս դրկել ոսկերիչի տուն Մանիշակի համար, երբ ահա մեզ ծանոթ աղետալի անցքը մեզ ընկավ և բոլորի հույսը խափանեց...

Այժմ Աշոտը բեկված սրտով նստած էր յուր հիվանդ սիրուհու մոտ, դիտում էր նրա անզոր շարժումները, նրա դալկացած դեմքը, լսում էր նրա նվաղած ձայնը, նրա հեծեծանքը և հառաչում էր խորին հուսահատությամբ:

Մի օր, երբ նա ըստ սովորականին գտնվում էր հիվանդի մոտ, Մանիշակը ջուր խնդրեց, նա իսկույն բարձրացավ տեղից և գավաթը մոտեցրավ նրան:

Մանիշակը աչքերը բացավ ջուրը առնելու և Աշոտին տեսնելով նվաղ ձայնով ասաց.

— Դարձյալ դո՛ւ ես, Աշո՛տ:

— Այո՞ ես եմ, Մանիշակ, նեղանո՞ւմ ես, որ ես եմ քեզ ջուր տալիս, — պատասխանեց երիտասարդը:

-Այո՛, նեղանում եմ, շա՛տ եմ նեղանում: Հապա դու ե՞րբ պետք է հանգստանաս, մի՞թե խեղճ չեն քո ծնողները, մի՞թե մեզ համար բարություն արած կլինես, երբ դու էլ հիվանդանաս:

— Եթե դուք հիվանդացել եք. ի՞նչ մեծ բան է, եթե ես էլ հիվանդանամ:

— Մենք մեր հոր մեղաց տանջվում ենք, իսկ դու ինչո՞ւ համար պիտի տանջվես, խեղճ տղա:

Այո ասելուց ետ նա մի փոքր լռեց և ապա հարցրավ.

— Ուրիշ ո՞վ կա սենյակում, Աշո՛տ:

— Ո՛չ ոք:

— Իսկ մայրս արթուն չէ՞:

— Ոչ, մի ամբողջ ժամ է արդեն, որ նա հանգիստ քնած է:

— Լավ է, որ քնել է, նա այս գիշեր շատ է տանջվել: Այստեղ կանգ առավ օրհորդը և դարձյալ փոքր լռությունից ետ նորեն սկսավ.

— Աշոտ, մի՞թե կասկածում ես, թե ինձանից ծածուկ է, որ դոր ինձ սիրում ես:

— Ի՞նչպես, Մանիշակ, — կարմրելով և շփոթված հարցրավ երիտասարդը:

— Այնպես, դու ինձ սիրում ես, ես այդ վաղուց գիտեմ, գիտեմ նույնպես, որ շատ ես սիրում, շնորհակալ եմ, Աշո՛տ, բայց մի բան կա, որը դու մինչև այսօր դեռ չգիտես. ես պետք է այն էլ ասեմ քեզ:

— Ի՞նչ բան, — մի փոքր սիրտ առնելով, բայց համեստությամբ հարցրավ Աշոտը:

— Այն, որ ես էլ քեզ եմ սիրում և շատ ժամանակ է, որ սիրում եմ, այսինքն, այն օրից, երբ մեզ ամուսնացնելու համար միմյանց խոսք տվին մեր հայրերը:

Աշոտի երեսը կրկին շառագունեցավ, նա չէր համարձակվում սիրուհու աչքերին նայելու, մինչև որ վերջինս կրկին սկսավ խոսել:

— Բայց գիտե՛ս, Աշո՛տ, թե ինչու համար այս խոսակցությունը արի քեզ, այդ նրա համար, որ ես շուտով պետք է մեռնիմ, ուստի չուզեցի որ մի այդ գաղտնիքը ինձ հետ գերեզման տանեմ, և որ դու հավիտյան երկմիտ չմնայիր թե՛ արդյոք Մանիշակն էլ սիրում էր քեզ...

— Մանիշակ, ինչո՛ւ այդպես տխուր բաներ ես խոսում, ինչո՛ւ պետք է մեռնիս դու..., — բայց երիտասարդը չկարողացավ շարունակել յուր խոսքերը, արտասուքը խեղդեց նրան, և նա սկսավ լալ:

— Դու լալիս ես, Աշոտ, երանի քեզ, գոնե մի փոքր կհանգստանաս, բայց իմ արտասուքներս վաղո՛ւց, արդեն շա՛տ լալուց ցամաքել են..

— Ախ, Մանիշակ, Մանիշակ... այս ի՞նչ արի՞ր դու ինձ,— հեկեկալով խոսում էր երիտասարդը, — երանի թե ինձ ոչինչ չհայտնեիր, երանի թե ես միշտ այնպես կարծեի, թե դու ինձ երբեք չես սիրել, գոնե այն ժամանակ ես մի փոքր հանգիստ կունենայի, իսկ ա՛յժմ... այժմ փոքր է մնում, որ խելքս գլխես թոցնեմ...

— Բնավ, սիրելի Աշոտ, բնավ մի՛ նեղսրտիր, թշվառը ես եմ, ես կմեռնեմ, մի փոքր ժամանակ, ինձ համար կարելի է սուգ կպահես, այնուհետև իմ հիշատակը քո սրտից էլ կկորչի...

— Մանիշակ, դարձյալ նույն խոսքերն ես ասում: Մանիշակ, մի՞թե ինձ չես խղճում...

— Թո՛ղ, մի կտրիր խոսքս: Ասում եմ, որ իմ հիշատակը քո սրտից էլ կկորչի, այն ժամանակ դու քեզ համար ուրիշ հարսնացու կընտրես, դու կամուսնանաս, դու երջանիկ կլինես... բայց մի վերջին խնդիր ունիմ, նա էլ պետք է կատարես, այսինքն՝ այն, որ երբեմն-երբեմն իմ գերեզմանին այցելության գաս, քո կինն էլ հետո կբերես և կասես նրան թե՛ «այս խեղճ աղջիկը սիրում էր ինձ»... Հետո կպատմես նրան իմ դժբախտությունները, որովհետև դու տեսել ես, դու բոլորը գիտես. գուցե նա էլ խղճա և մի անգամ «ողորմի,» կասի ինձ...

Երիտասարդի սիրտը կսկծից մորմոքում էր:

Նա նմանվում էր այն թշվառ ծնողին, որը եկել էր տեսնելու նավաստիների ձեռքով ցամաք հանվող խեղդվածներին և սոցա մեջ ճանաչում է յուր յոթ տարիներ ի վեր կորսուած միամոր գավակը: Անլուր թշվառություն. նա գտնում է յուր որդին, բայց ավաղ հավաստիանալու համար միայն՝ որ նա հավիտյան կորած է յուր համար...

Այս դրության մեջ էր գտնվում և Աշոտը յուր սիրուհու խոստովանությունը լսելուց հետո. նա տանջվում էր, նրա երակների մեջ արտասուք էին հոսում, բայց ոչինչ չէր կարողանում անել, ոչինչ չէր կարողանում խոսել, նա լալիս էր...

Վերջապես Խաթունի հարսներից մեկի ներս գալով տխուր տեսարանը փակվեցավ: Աշոտը շատ այլալված դուրս գնաց սենյակից:

Այն օրից սկսած մեր խեղճ սիրահարը ամեն բան մոռացավ: Նա այժմ ավելի դժբախտ էր համարում իրան, քան այն ժամանակ, երբ դեռ չգիտեր, թե Մանիշակը սիրում էր իրան: «Երանի թե նա այդ խոստովանությունը չաներ ինձ», հաճախ կրկնում էր նա: Որովհետև Մանիշակի հետ ամուսնանալու հույսով յուր ունեցած ցնորքները, երջանիկ ապրելու նախագծերը,— բոլորը յուր սիրուհու արած տխուր գուշակություններով ցնդում էին օդի մեջ: Նա այժմ իրան զգում էր աշխարհի մեջ միայնակ և ամեն բարեմասնություններից զուրկ...

Եթե հայրը երբեմն հորդորում էր նրան գնալ շուկա և օրվա մեջ գեթ մի քանի ժամ խանութ բանալ, նա դառնությամբ պատասխանում էր. — Այսուհետև այդ ո՞ւմ համար անեմ, իմ աստղը ջուրն է ընկել:

Խեղճ երիտասարդը յուր սիրուհուն կրկին առողջ տեսնելու համար բոլոր հույսը կորուսել էր: Շատ անգամ մայրը նրան հուսադրում էր, սիրտ էր տալիս, զանազան օրինակներ էր բերում այդ տեսակ հիվանդությամբ հիվանդացողներից, որոնք այսուամենայնիվ քիչ ժամանակից հետ կատարյալ առողջություն են ստացել, բայց երիտասարդը միշտ անմխիթար էր: Նա այժմ հավատում էր ավելի Մանիշակի արած գուշակություններին, մանավանդ երբ տեսնում էր, որ երեք հիվանդներն էլ օրըստօրե վատթարանում էին, և մահտեսի Հարությունը առաջվան պես հուսով չէր խոսում նրանց առողջանալու համար:

Հետաքրքիր ընթերցողը կցանկանա իմանալ, թե այդ ընդհանուր դժբախտության ժամանակ ուր էր ոսկերիչ Գրիգորը, ինչով էր զբաղված և արդյոք չէ՞ր հետաքրքրվում իմանալու համար, թե ուր են գտնվում յուր կինը, աղջիկը և երեք որդիները: Ոսկերիչը այն օրից, երբ քարոզչի օգնական դարձավ, ընկեր հարևանի նախատիկներից ազատվելու և «տիրոջ հոտին» անձնավորությամբ ծառայելու համար. «եղբայրների» խորհրդով հավաքեց յուր խանութը, իսկ յուր ունեցած երեք հազար ռուբլին հանձնեց պատտորին, որ նա յուր կողմից դրկե մայրաքաղաքի բանկը շահեցնելու համար: Վերջին անցքերից ետ, նա գրեթե ամբողջ օրերը անցնում էր պատտորի, քարոզչի և «եղբայրների» հետ: Իսկ սրանցից և ոչ մեկը նրա ընտանյաց մասին նրա հետ ոչինչ չէր խոսում» Ինքը ոսկերիչը համոզված էր, որ նրանք թեպետ այսօր զայրացած և դուրս գնացած են, սակայն վաղը անշուշտ կդառնան իրանց տունը: Այդ հույսով նա մի քանի վաղիվներ անցկացրավ առանց յուր ընտանյաց դարձը տեսնելու: Այսուամենայնիվ դեռ հույսը չէր կտրում, որպեսզի անմիջական միջոցներ գործ դնել նրանց ետ դարձնելու համար» Մի կողմից էլ նա այսպես ավելի հանգիստ էր գտնում իրան, մանավանդ երբ «եղբայրները» ժողովվում էին յուր մոտ: «Գոնե հանգամանքի բերումից օգուտ քաղեմ, քանի ժամանակ ունիմ, ասում էր նա, գիտեմ, որ վերջիվերջո գլխիս պետք է թափվին»:

Բայց այստեղ հիվանդների դրությունը օրեցօր ծանրանում էր. ուր օրից ետ վերջապես մահտեսի Հարությունը խորհուրդ տվավ վարպետ Սարգսին ռուսի դոկտորը բերել հիվանդներին նայելու:

— Ուրեմն դու քո բժշկության բոլոր պաշարը սպառեցի՞ր, — հարցրավ մահտեսուն վարպետ Սարգսինը:

— Ինչ որ գիտեի գործ դիր, բայց ի՞նչ անեմ, որ լավանալու նշույլ չէ երևում:

— Ինչո՞ւ առաջ չէիր ասում այդ:

— Առաջ երեքի հիվանդություններն էլ ինձ ծանոթ էին երևում, և ես հույս ունեի, թե կառողջացնեմ, բայց այժմ տեսնում եմ, որ միևսակ ինձմով բան չէ դառնալու:

Վարպետ Սարգիսը բարկությամբ գլուխը շարժելով դուրս գնաց և Աշոտին դրկեց դոկտորի ետևից:

Մի ժամից ետ դոկտորը եկավ՝ մի բարձրահասակ և ազնվադեմ մարդ: Նա քաղաքավարությամբ առաջ մոտեցավ Սարիամին, հարցրավ հիվանդության որպիսությունը վարպետ Սարգսից և մահտեսի Զարությունից, որովհետև հիվանդի մեջ խոսելու կարողություն չկար, հետո բռնեց զարկերակը, երկար քննեց կուրծքը, և ապա բարձրանալով թեթև շարժեց գլուխը և անցավ դեպի Մանիշակը: Նույն քննությունը կատարեց և օրհորդի վերա: Հետզհետե բժշկի դեմքը մռայլվում էր, նրա ժպտող երեսը այժմ արտահայտում էր զայրույթ և բարկություն: «Շատ ուշ է, իմ պարոններ, շատ ուշ է, իմ պարոններ, շատ ուշ է», քրթմնջում էր նա: Վերջապես նա մոտեցավ երեխային, քննեց նրա պարանոցի ուռուցքը և տեսնելով հերյունի պատռվածը երեխայի պարանոցի վերա՝ մի դառն ժպիտ անցրավ շրթունքների վերա:

—Ո՞վ է հերյունով արյուն հանել երեխայի ուռուցքից, — հարցրավ նա ներկա եղողներից: Նրանք ցույց տվին մահտեսի Զարությունին:

Բժիշկը կանգնեց և մի բարկացկոտ հայացք ձգելով նրա վրա հարցրավ.

— Երեք հիվանդներին էլ դո՞ւ էիր բժշկում: — Այո, — երկյուղով պատասխանեց մահտեսին:

— Բանի՞ օր է, որ հանձն ես առել հիվանդների բժշկությունը:

— Երկու,— պատասխանեց նա:

— Ո՛չ, ութերորդ օրն է այս,— մեջ մտավ Աշոտը,— մահտեսին չէ կամենում ճշմարիտը խոսել:

— Պարոն,— բարկությամբ դարձավ բժիշկը դեպի մահտեսին,— դու հիշում ես, որ մենք մի անգամ էլ հանդիպեցինք միմյանց հետ, և ես քեզ հրամայեցի չհանդգնել այսուհետև բժշկություններ անել, իսկ դու մոռացե՞լ ես իմ խոսքերը, լավ, ես այժմ քեզ հետ ուրիշ կերպ կվարվիմ:

Մահտեսի Զարությունը գունաթափվեցավ, իսկ դոկտորը վերարկուն առնելով բարկացած և անխոս դուրս գնաց:

Վարպետ Սարգիսը, Խաթունը և Աշոտը վազեցին նրա ետևից և առաջ առնելով՝ ինդրում էին, որ եթե չէ կամենում դեղատոմս գրել գոնե հայտնե նրանց, թե հիվանդները կառողջանա՞ն, թե՞ ոչ:

— Երեքին էլ վաղը կթաղեք,— դառնությամբ պատասխանեց բժիշկը և դուրս գնաց բակից:

Խաթունը և վարպետ Սարգիսը մնացին արձանացած և ակնապիշ նայում էին միմյանց, իսկ Աշոտը սկսավ թուլանալ և ընկավ դռան քարի վրա: Ծնողները և հարսները մեծ ջանք դրին, մինչև որ նրան ուշքի բերին: Այսուամենայնիվ նա դեռ

թմրած նստել էր քարի վերա և երկար չէր շարժվում այն տեղից: Նա անզգա էր թե՛ ծնողաց և թե՛ յուր հարսների աղաչանցը, նա ոչինչ չէր լսում: Բայց մի քանի վայրկյանից հանկարծ նա տեղից վեր թռավ, հափշտակեց գետնի վրա ընկած վանդակի ձողը և խելագարի պես վազեց տուն:

—Ո՞ւր է այն անզգամը,— կատաղությամբ գոչում էր նա,— նա սպանեց այս խեղճերին, ես էլ նրան պետք է սպանեմ:

Նա որոնում էր մահտեսի Չարությունին, բայց նա վաղուց փախուստ էր տվել նրանց աչքերից:

Ը

Դեկտեմբերի ձմեռային առավոտ էր: Քաղաքի արևելյան հորիզոնը ամփոփող լեռանց ետևից դեռ նոր ծագել էր արեգակը և բարձրանում էր անամպ և վճիտ երկնակամարի վերա: Նրա ջերմությունից զուրկ ճառագայթների առաջ շողշողում էին տների սրածայր ձյունապատ տանիքները: Բոլոր քաղաքը արդեն յուր սովորական շարժության մեջ էր: Այս միջոցին արհեստավորների թաղում վարպետ Սարգսի տունը ներկայացնում էր մի անսովոր կերպարանք: Նրա բակի և տան մեջ խռնված էր խառնիճաղանճ ամբոխ: Այստեղ, այնտեղ երևում էին խաչվառներ, մոմեր, աշտանակներ, որոնք մի տեղից մյուս տեղն էին փոխադրում. լսվում էին բուրվառների շաչյուն, քահանաների հաստ և համոզվեր ձայներ, իսկ սեկյակների ներսից ողբ և լաց...

Բայց ի՞նչ է պատահել այստեղ: Մեր երեք հիվանդները նույն գիշերը ավանդել էին իրանց հոգիները մեկ մյուսից մի քանի ժամ հետո: Սարսափելի դժբախտության լուրը մի րոպեում տարածվել էր ամբողջ թաղի մեջ և ժողովել այստեղ ահագին բազմություն: Թե՛ դրացի, թե՛ բարեկամ և թե՛ օտար սարսափով էին լսում հասած դժբախտության մանրամասնությունները և ամենքը այս մի առանձին երկնային պատիժ էին համարում իրենց խրատելու համար աստծուց տրված:

— Մարդիկ մեռնում են, —ասում էին նրանք,— բայց այսպիսի թշվառություն մինչև այսօր տեսած չունեինք: Մայր, աղջիկ և տղա երեքը միասին միևնույն գիշերի մեջ մեռած, ո՞վ է տեսել կամ ո՞վ է լսել... իհարկե սա մի երկնային պատիժ է:

—Ընդհակառակը, մի երկնային բարություն, — պատասխանում էր մի քանիսին վարպետ Սարգիսը,— որովհետև այսպիսով աստված կամեցել է միանգամից ազատել հանգուցյալներին այն անողորմ լութերականի ձեռքից: — Նա խոսում էր նա ոսկերիչ Գրիգորի մասին, որը մինչև անգամ ոչինչ դեռ չգիտեր յուր ընտանյաց հասած դժբախտության մասին:

Նախընթաց գիշերը ոսկերիչը անցրել էր քարոզիչ Ավետիքի տանը և դեռ առավոտը տուն չէր վերադարձել: Իսկ քարոզիչը որովհետև վաղ առավոտ շուկա էր եկել պաշարեղեն գնելու համար, այդտեղ նա լսել էր ոսկերիչի կնոջ և որդկերանց մահը: Այդ լուրը նրա վրա շատ վատ ազդեց: Բայց սառնությամբ և հեռատեսությամբ գործելն յուր սովորություն արած լինելով՝ նա չայլայլվեցավ, այլ իսկույն ևեթ «եղբայրներից» մի քանիսին դրկեց տուն, որ Գրիգորին զբաղեցնեն մինչև յուր տուն դառնալը: Հետո մի քանի հոգու համար գնած իրեղենների վերա դարձյալ պաշար ավելացնելով՝ հանձնեց ծառային և պատվիրեց տասն և երկու հյուրերի համար ճաշի պատրաստություն տեսնել: Այս ամենից ետ ինքը շտապեց պաստորին և մյուս «եղբայրներից» մի քանիսն տեսնելու: Մի ժամից ետ նա վերադարձավ ութ հոգի էլ յուր հետ ունենալով: Նա

ոսկերիչին հայտնեց, որ այսօր մտադիր է մի փոքր խնջույք սարքել, որովհետև յուր քարոզիչ նշանակելու տասներորդ տարին հենց այդ օրը լրանում է:

— Իսկ վաղը, — ավելացնում էր նա, — քեզ հետ միասին շատ առավոտ պիտի ճանապարհվիք Ծառածագ գյուղը մեր հոտին վերաբերյալ մի քանի գործերի համար:

Ոսկերիչ գովեց նրա մտադրությունը և պատրաստակամությունն հայտնեց յուր կողմից նրա հետևելու:

Քարոզչի անգուրթ մտադրությունը հետևյալն էր: Նա կամենում էր այդ հնարներով նույն օրը ոսկերիչին զբաղեցնել, այսպես որ նա չկարողանար դուրս գալ և կնոջ ու որդկերանց մահը լսել, իսկ յուր տունը համոզված էր, ոսկերիչին փնտրելու համար եկող չէր լինի. հետո վաղ առավոտյան նա պաստորի խորհրդով, ոսկերիչին առած կերթար Ծառածագ, որ քաղաքից 60 փարսաղ հեռավորություն ուներ: Նա այդտեղ զանազան պատրվակներով ոսկերիչին պիտի ուշացներ մի ամիս, իսկ այդ միջոցում պիտի նախապատրաստեր նրան յուր ընտանյացը հասած դժբախտության գույժը հենց այդ գյուղում առնելու, ըստ որում պաստորի ասելու եթե նույն օրը հայտներ նրա այդ բանը՝ «տիրոջ» հոտի համար կարող էին վնասակար անպատեհություններ տեղի ունենալ:

Բայց պաստորից և քարոզիչ նախատեսված հաշիվները «եղբայրներից» մի քանիսը խանգարեցին: Քարոզչի տուն հասնելուց մի քանի ժամ հետո ոսկերիչը պատահմամբ կամեցավ դուրս գնալ պատշգամբ: Նա դեռ ոտքը պատշգամբը հանող դռանը չէր կոխել, երբ պատշգամբում մի գաղտնի խոսակցության շշուկ զարկավ յուր ականջին: Նա իբր կատակ հետաքրքրվեցավ լսել, ուստի անշարժ յուր տեղը կանգնելով, ականջը ուղղեց դեպի շշուկը կողմը և որոշակի լսեց հետևյալը.

— Ճշմարիտ, որ երեքն էլ վախճանվել են — հարցնում էր «եղբայրներից» մեկը:

— Այո՛, թե՛ կինը, թե՛ աղջիկը և թե՛ որդին:

— Երեքն էլ ա՛յս գիշեր, — զարմացմամբ հարցնում էր մի երրորդը:

— Այո, երեքն էլ այս գիշեր:

— Իսկ եղբայր Գրիգորը ոչինչ չգիտե՞:

— Ոչ նա այս գիշեր այստեղ է անցրել...

Ոսկերիչը այլևս չկարողացավ լսել, նրա գլուխը պտտվեցավ, աչքերը սկսան մթազնել, նա գոչելով դուրս գնաց պատշգամբը.

— Ո՛ւմ համար եք խոսում, այդ ինչ է պատահել ո՞վ է մեռածը, ինչու ինձանից ծածկում եք, կի՛նս, որդի՛քս...

Նա դողալով և զուևաթափ հետզհետե հարցեր էր անում նրանց: Բայց «եղբայրները» հանկարծակի գալով ոչինչ չէին կարողանում պատասխանել նրան, այլ շվարած նայում էին:

Ոսկերիչը գժվածի պես մտավ տուն, նա պատահեց քարոզչին յուր ընդունարանում:

— Այս ի՛նչ են խոսում, Ավետի՛ք, — գոչեց նա դեպի քարոզիչը, — ո՛ւր է կինս, ո՛ւր են որդիներս, նրանք մեռել են տա՛ր ինձ նրանց մոտ, տար ինձ... Դուք ինձ քնացրիք, դուք ինձ ամեն բան մոռացնել տվիք, տա՛ր ասում եմ ինձ նրանց մոտ...

Այս ասելով նա բռնի քաշեց քարոզչի թևից և առաջ ձգեց: — Ի՞նչ ես անում, այ մարդ սպասիր, ես ոչինչ չգիտեմ, ո՞վ է մեռել...

— Ո՞վ թ մեռել, — կատաղությամբ գոչեց ոսկերիչը, կինս, որդիքս ասում եմ քեզ... Արի՛, արի՛, տար ինձ նրանց մոտ, ես միայնակ չեմ կարող գնալ...

Ոսկերիչի և քարոզչի ձայների վերա ներս թափվեցան «եղբայրները» և տեսնելով թշվառ մարդու մինչև կատաղության հասած այլայլմունքը՝ խորհուրդ տվին քարոզչին ընկերանալ նրան գեթ մինչև յուր տունը:

Քարոզիչ երկյուղից դողում էր, սակայն հարկ էր տված խորհուրդը ընդունել: Նա և ոսկերիչը դուրս գնացին: Վերջինս պինդ բռնած էր քարոզչի թևից և արագությամբ և հատկյալ շնչով առաջ էր գնում, միշտ ետևից քարշ տալով ընկերոջ:

Ճանապարհը շատ երկար չէր: Նրանք մտան թե չէ այն փողոցը, որի ծայրում շինված էին ոսկերիչի և յուր դրացի վարպետ Սարգսի տները, և ահա լավեցան հոգևոր երգեցողության ձայները:

— Կանգնի՛ր այստեղ, — հրամայական ձայնով դարձավ ոսկերիչը դեպի քարոզիչը. և նրա թևից քաշելով յուր հետ կանգնեցրավ մի ցանկապատի տակ:

Երգեցողության ձայները հետզհետե մոտենում էին: Վերջապես փողոցի անկյունից երևացան մոմերը և խաչվառները, հետո երգեցող մանկտին, քահանաները և վերջը խումռն բազմությունը արհեստավորների և մանր վաճառականների, որոնք կրում էին երեք թշվառների դագաղները: Ոսկերիչը այդ ամենը տեսնելուց լայն բացած աչքերով, որոնց մեջ հանկարծահաս թշվառության գույժը ցամաքացրել էր արտասովոր աղբյուրները, անզգայաբար առաջ գնաց դեպի դագաղները: Բայց այստեղ նշմարելով յուր մյուս փոքրիկ որդիներին, որոնք կողկողագին լալիս էին մեկը մոր և մյուսը քրոջ դագաղներից գրկած, իսկույն սոսկալով և սարսափած ետ դարձավ դեպի քարոզիչը և գոչեց.

— Նրանք են, կինս և երեխաներս, դու և ես՝ երկուսս միասին սպանեցինք նրանց...

Այս ասելով նա կանգնեցավ յուր առաջի տեղը, վերցրավ գնդակը, նույնը անել տվավ և քարոզչին և սպասում էր հուղարկավորության անցնելուն: Երբ հանդեսը մոտեցավ, նա կրկին խելագարի նման վազեց դեպի դագաղները.

— Այդ ո՞ւր եք տանում իմ կինը և որդիները... թողեք, որ խոսեմ նրանց հետ...:

Այս ասելով նա կամենում էր ընկնել դագաղների վերա, բայց նրան արգելեցին:

— Չեռու, հեռու այստեղից, թշվառական, — սպառնալից դեմքով դարձավ նա քահանաներից մինը, — այդ անիծյալ ձայնովդ այժմ է՛լ սրանց մահվան հանգստությունն ես կամենում վրդովել:

Ոսկերիչը սրտաբեկ և գունաթափ ետ դարձավ և ցանկապատին հենվելով մրմնջում էր.

— Այո՛, ես անիծյալ եմ... տեր-հայրը իրավունք ունի... ես անիծյալ եմ...

Այս տեսարանը շատ մորմոքիչ ազդեցություն արավ ժողովրդի վերա, նրանցից շատերը խղճահարվում էին ոսկերիչի թշվառ դրության վերա: Բայց կային երիտասարդներ, որոնք չկարողացան ճանաչել նրա հոգու վշտահար դրությունը և կարծեցին թե նա կամենում էր բռնի յուր ննջեցյալները խլել իրանց ձեռից, ուստի՝

«Մենք դառնալուց քեզ ցույց կտանք, անզգամ», կամացուկ սպառնում էին նրանք՝ առանց այն էլ հարվածի սաստկության տակ կործանված թշվառականին:

Բայց ոսկերիչը լուռ և անզգա էր յուր դեմ ուղղված բոլոր հայացքներին ու սպառնալիքներին: Նա այնքան սպասեց այնտեղ, մինչև որ հուղարկավորությունը անցավ և հետո ապուշ-ապուշ հարցրավ քարոզչին:

—Այս ննջեցյալները ճանաչեցիր դո՞ւ:

—Ճանաչեցի, — ցած ձայնով պատասխանեց նրան քարոզիչը:

—Նրանք իմ կինը, աղջիկս ու որդիքս են, գիտե՞ս:

—Գիտեմ:

—Լավ ուրեմն, տար այժմ ինձ տունը: Քարոզիչը հնազանդվեցավ: Երբ նրանք հասան տուն, ոսկերիչը դարձավ քարոզչին:

Այժմ դու կարող ես գնալ:

Իսկ դո՞ւ, — հարցրավ քարոզիչը: — Ես պետք է մնամ իմ տանը:

—Իսկ եղբայրների մոտ ե՞րբ կգաս...

«Եղբայրներ» բառը ցնցեց ոսկերիչին ամբողջ մարմնով, նա կատաղությամբ հարձակվեցավ քարոզչի վերա.

— Դու դեռ համարձակվո՞ւմ ես ինձ մոտ այդ անիծյալ անունը կրկնելու, — այս ասելով նա երկու ձեռքով բռնեց քարոզչի մազերից և ուժգին զարկավ մոտ եղող պատին:

Քարոզիչը մի ճիչ արձակեց և վազեց վերցնելու բակի մեջ ընկած որձաքարի բեկորը: Բայց քարոզիչը մի ակնթարթում բարձրացավ ընկած տեղից և բակի ցանկապատի վրայով թռավ փողոց: Ոսկերիչը ետ դարձավ, բայց նրա փախչելու ոտնաձայնը միայն լսեց:

— Ես ուրեմն սատանաների հետ գործ ունեի մինչև այժմ,— ասաց նա և քարը ձգեց գետին: Չետո մի փոքր լռելով շարունակեց դողացող ձայնով: — Բայց ո՞վ է մեղավորը, իհարկե ես, միմիայն ես, անզգամս: Ի՞նչ ունեի ես այդ դևերի հետ, այդ անգութ, այդ անսիրտ խաբեբաների հետ, ինչո՞ւ խելքս կորցրի. ինչո՞ւ իմ ընտանիքը մոռացա... իմ կինը, իմ զավակները... Չա՛, դու քեզ համար նոր հավա՞տ էիր որոնում, թշվառական,— շարունակում էր նա ինքնիրեն խոսելով,— դո՞ւ որ մի խեղճ արհեստավոր էիր և իսկապես չգիտեիր, թե որոնք են քո հավատի պակասությունները և որոնք էին ուրիշների առավելությունները: Քո պապերի հավատով դու քեզ բավական երջանիկ չէի՞ր զգում. նորանով քո ընտանիքը բավական բախտավոր չէի՞ր զգում. նորանով քո ընտանիքը բավական բախտավոր չէ՞ր. թե՞ կամենում էիր հանկարծ արքայություն մտնել... գնա այժմ, անմիտ, գնա և տես, ո՞ր դժոխքը սորանից ավելի սարսափելի է, ո՞ր դժոխքը սորանից ավելի խիստ հարվածներ կարող է տալ քեզ...

Այս ասելով նա անխնա հարվածում էր յուր գլուխը: Չետո երերալով նստավ դռան քարի վերա և ընկավ մտածողության մեջ: Երբեմն նա խորը հառաչում էր և յուր լայն բացված ռեզուսներից, ինչպես ծուխ դուրս էր փչում յուր ներսում կրակվող շունչը. երբեմն նա ցնցում էր գլուխը և կատաղաբար շարժում օդի մեջ յուր բռունցքները կարծես յուր առաջ մենամարտողների բանակ ունեի կանգնած. և երբեմն հուսահատ

և սրտաբեկ գլուխը խոնարհում էր կուրծքի վերա և այնպես մնում երկար ժամանակ: Վերջապես նա նորեն սկսավ ինքնիրեն շշնջալ:

«Բայց մի՞թե ես մեղավոր եմ. մի՞թե ես գիտությամբ արի այդ ամենը. երբե՞ք: Ես մինչև այժմ էլ չգիտեմ, թե ինչպես եղավ, որ այդ խաբեբաների որոգայթի մեջ բռնվեցա, չգիտեմ ինչպե՞ս եղավ, որ իմ Մարիամին, իմ երեխաներին մոռացա, այո, ես ոչինչ չգիտեմ. այդ ամենը ինձ համար բոլորովին անհասկանալի ձևով կատարվեցան, այո՛, անհասկանալի, ես ոչինչ չիմացա, ես ոչինչ չզգացի, այդ դևերը ինձ կախարդեցին, այո, ես մեղավոր չեմ...»: Այս ասելով նա լռեց մի փոքր ժամանակ և հետո նորեն սկսավ:

«Բայց ինչպես թե մեղավոր չեմ. ես չեի որ երբ առաջին անգամ կամենում էի գնալ այն խաբեբա Կարոյի տունը և Մարիամը եկավ ինձ արգելելու. նա բռնեց իմ ձեռքից, նա խնդրում աղաչում և արտասվում էր, որ ես նրա մոտ գայի, բայց ես ո՛հ ես՝ անզգամս վայրենությամբ մի կողմ բերեցի նրան և դուրս փախա... Ես չեի՞, որ չորս տարի շարունակ տանջեցի նորան՝ արգելելով կատարել յուր հավատո վերաբերյալ պարտավորությունները և վերջապես ես չեի՞, որ սպանեցի նորան և նորա հետ էլ իմ երկու զավակներին...»:

Այսպես խոսելով նա վեր թռավ նստած տեղից և շարունակեց հուսահատ կատաղությամբ:

«Ո՛չ, ո՛չ, ապրել այսուհետև անկարելի է, և ում համար պիտի ապրեմ. Մարիամը մեռավ և տարավ յուր հետ աղջիկս և որդիս. մնում են երկու փոքրիկներս. թող նոքա էլ թշվառանան... իմ բարեպաշտ հայրը անշուշտ իր գերեզմանում անիծեց ինձ իմ անիրավությանց համար. ուրեմն իմ անունը պիտի ջնջվի. իմ տունը հիմովին պիտի կործանվի որպեսզի իմ պատիժը կատարյալ լինի այո ես արժանի չեմ աստծո արևը տեսնելու նորա օդը շնչելու և ես փոխանակ քարոզչի գլուխը պատին զարկելու ինչո՞ւ իմը չեմ զարկում»: Այս ասելով նա կատաղաբար առաջացավ դեպի դուռը և ձախ երեսով սաստիկ խփվեցավ տան պատին, նրա դեմքը ընդհարվելով քարի հետ պատռվեցավ և քթից սկսավ հոսել հորդ արյուն: «Ո՛չ, այսպես չի կարելի շուտ մեռնել, այնպես շուտ՝ որ իմ կնոջը և երեխաներին հասնեմ, ես գիտեմ, թե ինչպե՞ս պետք է մեռնել... »: Նա ներս մտավ տուն: Առաջին անգամ նրա աչքին զարկավ նախագավթի մեջ կշեռքի համար կախված չվանը:

«Ահա՛, — գոչեց նա խելագարվածի պես, — ահա մեռնելու համար միջոցը»: Եվ առանց ուշանալու բարձրացավ գավթի անկյունում դրված սևդուկի վերա, քաշեց յուր մոտ առաստաղից կախված չվանը և նրա վերա կրկնաձալ հանգույց շինելով՝ անցրավ պարանոցը. «Այժմ ես ձեզ հետ եմ, սիրելիներս»:

Նա թափ տվավ ոտքերին և շրջվելով կախվեցավ օդի մեջ... Երկու անգոր ցնցումներից ետ լրթագույնը պատեց նրա երեսը, բերանից և ռունգներից սկսավ ժայթթիլ խեղդվող արյունը, և մի խուլ հռուկոյունից ետ... նա հոգին փչեց...

Չուղարկավորության ժամանակ ոսկերիչին սպառնացող երիտասարդները տուն դառնալով բոլորը միասին վճռեցին գնալ նրա մոտ և երեք զոհերի վրեժը հանել նրանից...

Բայց նրանց զայրույթը փոխվեցավ սարսափի, երբ նրան կախված գտան նախագավթի մեջ:

Չայ անհիշաչար հոգևորականությունը առավ բողոքականության չորրորդ և ավելի թշվառ զոհի մարմինը և ամփոփեց յուր ընտանյաց հանգստարանում...

Իսակ մեծապատիվ պաստորը շատ անտարբերությամբ լսեց այդ բոլոր թշվառության պատմությունը և միայն վերջումը բարեհաճեց ասել, որ՝ «ոսկերիչը հիմարություն է արել իրան խեղդելով»:

Ոսկերիչի երկու որդիներին յուր հովանավորության տակ առավ վարպետ Սարգիսը, իսկ Նրա ունեցած երեք հազար ռուբլին, որը պաստորի ձեռքով դրկված էր մայրաքաղաքի բանկը շահեցնելու, մինչև այսօր էլ չիմացվեցավ, թե աստծո ո՞ր պաշտոնյայի գրպանը մտավ...